

Znakovi vremena u današnjoj Europi kao izazov srednjoistočnoj europskoj teologiji

Ivan FUČEK

Sažetak

Radi se o nacrtu za hitnu teološku diskusiju o »znakovima vremena« u današnjoj Europi, s posebnom analizom situacije u bivšoj Jugoslaviji, ukoliko su isti »znakovni« snažan izazov srednjoistočnoj europskoj teologiji. Povijesna, vremenska i životna događanja (ne samo neka nego sva) žele se u vjeri vidjeti kao »locus theologicus« kojih kao takve valja prepoznati »teološkim kriterijima«.

Odabire se u tu svrhu samo šest eklatantnih događaja: herojsko svjedočenje vjere u doba komunizma; čudesni pad istog komunizma; ambivalentnost toga pada; dvije opasne filozofske ideologije protiv Boga, Krista, Crkve (novi konzervatizam i progresizam); razbuktalost novih nacionalizama u sučeljenju s ispravnim pojmom »nacije« u ponovnoj uspostavi svoga identiteta naspram »države«; razlozi zapinjanja ekumenizma između pravoslavne i katoličke Crkve u vezi sa srpskom agresijom na Hrvatsku, Bosnu i Hercegovinu.

Izvori i literatura su gotovo isključivo radovi teologa toga područja, napose iz Hrvatske. Naglašuju se i analiziraju razlike u stavovima srednjoistočnih i zapadnih teologa u odčitavanju znakova vremena.

Uvodna riječ

Taj nacrt, koji može poslužiti kao uvod u raspru o »znakovima vremena« u srednjoistočnoj Europi ovog trenutka, uglavnom se naslanja na radove mislilaca i teologa istog srednjoistočnog europskog područja kao i na osobno odčitavanje situacije. Mislioci i teolozi tog zemljopisnog kruga, Zapadu jedva ili nimalo poznati, plodni su stvaranjem svog *originalnog pojma povijesti, vremena i čovjekova života kao »teološkog mjesta«*. On ima od sudnu važnost za otkrivanje bitnih obrisa i značajki naše domaće teološke misli i za njeno dalje oblikovanje, ali i za opću teologiju znakova vremena. Ista teologija nadahnutu prošlošću, oblikovana u sadašnjem vremenu i okrenuta prema budućnosti, trudi se da »Božjim očima« (smionost!) u tim povijesnim horizontima proniče događanja u tri smjera: ono što se dogodilo, što se događa i što se ima dogoditi. Pokušat ćemo slijediti neke tragove tog napora.

Prije svega bit će korisno prisjetiti se na herojsko svjedočenje Katoličke Crkve u ovim posljednjim desetljećima na tlu srednjoistočne Europe, ali ne samo Katoličke nego i ostalih kršćanskih Crkava. U tom kon-

tekstu nameće se pitanje: kako teološki ocijeniti izazove upravljene našoj srednjoistočnoj europskoj teologiji iz znakovitosti događanja koje još uvijek proživljavaju narodi i Crkve toga zemljopisnog područja? Na koji način u tome raspoznati, odčitati, razlučiti, protumačiti i prosuditi »u svjetlu vjere i pod vodstvom Duha Svetoga... istinske znakove nazočnosti namjera Božjih«?¹ Poznato je i priznato da su kršćanske Crkve u doba službene vladavine marksističkog komunizma (tog razornog napadaja na srednju i istočnu europsku kulturu, inače u temeljima kršćansku) u Rusiji, Ukrajini, Bjelorusiji, baltičkim zemljama, Poljskoj, Češkoj, Slovačkoj, Mađarskoj, Sloveniji, Hrvatskoj..., svaka na temelju vlastitog iskustva i vlastitog križnog puta (ne, doduše, svaka jednako), pridonijele svoje svjedočenje vjere, kako od vjernika, tako i od neslomivih pastira. »To svjedočenje ima vrijednost pred cjelokupnom Europom (možemo dodati: i svijetom). Izgleda kao da je Bog želio dati poseban znak cijeni i težini istog svjedočenja upravo u trenutku kad se pâd (službenog komunizma) dogodio.«²

Danas pak nakon pada, iako još u krhkoj demokratskoj strukturi, a negdje i u uraganu bjesnila agresivnog rata (protiv Hrvatske i Herceg-Bosne), usred teške gospodarske krize, pritisnuti stotinama tisuća protjeranih ljudi iz vlastitog ognjišta i izbjeglica (slučaj republike Hrvatske), ti narodi nevjerojatnim naporima nastoje preživjeti. Mnogi gotovo bezimni, dosad svijetu nepoznati i nepriznati, u društvenoj, političkoj, kulturnoj bačenosti unatrag, sada se upinju nanovo sagraditi svoj zanijekani i srušeni *identitet*, razlomljeno jedinstvo, potlačenu slobodu tlačenu teškim ideološkim pritiscima. Ali oni su egzistencijalno dokazali i dokazuju koliko odvažnost ispovijedanja istine i u najtežim okolnostima, solidarnost prema svima koji gaze i uništavaju, koliko kršćanska vjera u djelotvornoj ljubavi (ne samo u materijalnom »karitasu«), jesu i ostaju temeljne vrije-

- 1 Službeni zaključni dokument posebnog sabora Sinode europskih biskupa od 1991. godine. *Da budemo Kristovi koji nas je oslobodio*, ima jednostavan naslov *Declaratio* (kraticom: D). Služim se tekstom iz knjige: M. UBALDI (a cura), *Testimoni di Cristo* (Documenti ufficiali...), Logos, Roma 1992, 184-202 (kraticom: TC=). Djelo ima od sudnu povijesnu važnost zato što u sažetom obliku donosi cjelokupnu građu biskupskih intervencija, kao i tekst spomenute zaključne izjave *Declaratio* (ovdje navod: D,I,1); usp. i bogati rad Vijeća konferencije biskupa Europe, od njegovih početaka g. 1965. do g. 1990, objelodanjen u svesku *I Vescovi dell'Europa e la nuova Evangelizzazione*, Piemme, Roma 1991. Spomenimo i vrijedan prilog o toj temi s *Kongresa katoličkih teologa srednjoistočne Europe*, kolovoza g. 1991, održana u Lublinu i u Krakovu (rukopisna građa).
- 2 R. BUTTIGLIONE, »La situazione della cultura europea dopo il crollo del marxismo«, in *Cristianesimo e cultura in Europa. Memoria, Coscienza, Progetto. Atti del Simposio presinodale (Vaticano 28-31 ottobre 1991.)*, a cura del Pontificio Consiglio della Cultura in collaborazione con la Segreteria Generale del Sinodo, CSEO, Forlì 1991, str. 172. To djelo navodimo kraticom: CE. O istom su svjedočenju govorili mnogi biskupi na posebnoj sinodi g. 1991., kako je razvidno iz sažetaka njihovih intervencija u TC (usp. bilješka 1).

dnosti, i osnovni kriteriji povijesti i života, kadri proizvesti svježiu otvorenost prema budućnosti, duhovnu temeljitu obnovu pojedinaca, obitelji i naroda, čak i ondje gdje se činilo da više nema nikakva izlaza. Nazočnost Boga-Ljubavi nije zatajila. Nazočnost čovjeka-ljubavi, na žalost, teško je zatajila. Ta se nazočnost negdje okrenula u čovjeka-mržnje, pa se očitovao *grieh* u svoj svojoj strahoti, brutalnosti i mnogostrukoj slojevitosti; izašle su na vidjelo teške *strukture grijeha*, koje nisu nastale same od sebe, nego su učinci grijeha pojedinih osoba, napose onih na vrhu.³

Ali podimo korak po korak u logičnom i sistematskom razmišljanju.

»Čudo« pada službenog komunizma

Kao pistu najprije uzmimo jednu povijesno blisku usporedbu, ali od osobite važnosti. Poznato je da postoji niz pisaca koji istražuju dalje i bliže uzroke *preobrazbe zapadne kulture*, spojene s revolucijom mladih iz šezdesetih godina našega stoljeća (ona u Francuskoj od g. 1968, ona seksualna i »kultura gay« koja hara...). U jednom, možda odveć lapidarnom obliku i uz prilično teška pojednostavljenja, isti istraživači i kulturolozi *dalje uzroke* tog fenomena vide u povijesnom procesu višestoljetnog otpada koji se događao u kršćanskoj Europi. Rodio se i uhvatio maha negdje u 16. stoljeću. Može se svesti na tri kratke formule: »los von Rom« (»raskid s Rimom« – reformatori), »los von Christus« (»raskid s Kristom« – iluminizam), »los vom Gott« (»raskid s Bogom« – ateizam u raznim oblicima 19. i 20. stoljeća). *Bliži uzroci* tog procesa imaju se potražiti u imenima nekih značajnih autora, koji će udariti pečat njegovu duhu i nastojanju (Gide, Reich, Fromm, Marcuse, Camus, Sartre...)⁴.

Usporedo s ovima postoji drugi niz istraživača koji se račva u dva smjera.

3 »Društveni grijeh« je protiv ljubavi prema bližnjemu. »Društveni grijeh« je protiv prava ljudske osobe. »Društveni grijeh« je protiv općeg dobra i njegovih zahtjeva. »Društveni grijeh« obuhvaća odnose između raznih ljudskih zajednica. Ali svaki vidik *društvenog grijeha* ima analogno značenje. Zapravo svaki grijeh pojedinca ima društveni značaj. Zato je *društveni grijeh* »plod, gomilanje i sažimanja brojnih *osobnih grijeha*. Riječ je o posve osobnim grijesima *onih* koji podržavaju ili izazivaju nepravde ili izrabljivanja; *onih*, koji premda bi mogli nešto poduzeti da se izbjegnu, otklone ili barem ograniče određena moralna zla, oni propuštaju to učiniti iz nemara, straha i lažne solidarnosti (dodajmo: zbog političkih i drugih predrasuda ili podzemnih smišljenih akcija), zbog skrivanja sudioništva (recimo: u agresivnom ratu) ili iz ravnodušnosti; *onih* koji se izgovaraju da nije moguće izmijeniti svijet; također *onih* koji sebi žele prištedjeti napore i žrtve izgovarajući se višim razlozima. *Prave odgovornosti dakle jesu odgovornosti osoba*« (u našem slučaju: odgovornosti sasvim određenih političara, bilo da su svjesni i voljni tako činiti ili ne) (IVAN PAVAO II, *Pomirenje i pokora*, KS, Zagreb 1985, br.16).

4 R. REZSOHAZY, »La formazione della cultura occidentale«, in CE, 201 sl.

S jedne strane su oni koji u marksizmu gledaju krunu europskog racionalizma, kao plod njemačke filozofije, francuskog pozitivizma i engleske političke ekonomije; sve u svemu nešto, prema Solženicynu, što je stiglo »iz daleka« i uvezeno u Rusiju kao strana roba. Nije ona proizvod ruske duše. Naprotiv je nešto što je prekinulo organski proces kako povijesti tako i narodne predaje ruskog čovjeka.⁵ Taj prekid povijesti ruskog naroda, a koji se utjelovio u imanentističkoj utopiji komunizma, mnogo je dublji i mnogo je znakovitiji od svojih izvanjskih značajki: društvenih, gospodarskih i političkih.

S ideologijom marksističkog komunizma na psihološkom, duhovnom, ontološkom i eshatološkom planu, izronila je duboka napast da se čovjek »stvoren na sliku i priliku Božju« (Post 1,26) zamijeni nečim drugim; ustvari da se zamijeni *neopisivom lažju*, koja se personificirala u mnogim vodećim osobama, da se potom proširi preko sredstava priopćavanja u narod toliko da su o fenomenu Sergej Medvedev, istraživač i pisac i Irina Alberti Ilovaikaja, urednik tjednika *La Pensée Russe* i autorica brojnih članaka o Rusiji i kršćanima u Rusiji, dali ovu poraznu ocjenu: »Tim smo se eksperimentima približili grijehu koji neće biti oprostjen, grijehu Duha Svetoga. Učinci i posljedice toga grijeha pokazali su se u svoj jasnoći.«⁶ U tom vidu ista Ilovaikaja preporučuje »pažljivo čitanje ruske povijesti iz godina koje su predhodile revoluciji, napose spisa plejade religioznih ruskih filozofa iz početka našeg stoljeća – gotovo su svi oni izašli iz marksizma, nadvladavši napast raja na zemlji. Jedno takvo čitanje danas bi moglo uroditi velikim plodom.«⁷ Iskustvo Rusije s namjerom da se izađe iz povijesti, dakako, i iz povijesti spasenja kao Božjeg projekta, kako je shvaća kršćanstvo, pruža zastrašujući primjer za studij bezbožnih sila na djelu u svjetskim razmjerima.

5 R. BUTTIGLIONE, »La situazione della cultura europea«, in CE, 167-168; usp. V. GAJDUK, »Per una politica europea dopo la distruzione«, in CE, 157-162, među ostalim kaže: »Komunističko i ateističko iskustvo Rusije bila je napast *odreći se vlastitog povijesnog vremena*, izabравši neko drugo... (str. 162); V. ZELINSKIJ, »La memoria dell'Europa«, in CE, 317-332; S. MEDVEDEV (istraživač i pisac), »Comunismo e pentimento nazionale«, in CE, 271-280, među ostalim: »Komunizam je predstavljao *rastanak s Bogom čitave nacije*, reprizu tragedije Prvoga Čovjeka... Najprije se dogodila *pobuna na kozmičkoj ljestvici* (mit pada davla), zatim *pobuna metahistorije na ljudskoj ljestvici* (Istočni grijeh), napokon *pobuna na nacionalnoj ljestvici* – takve su susljedne faze odbacivanja Boga, takva je genealogija komunizma. On je srodan biblijskom padu i po svojim posljedicama: *komunizam je izvrgnuo organski značaj nacije*, njegov tradicionalni odnos s Bogom« (str. 274).

6 I. A. ILOVAISKAJA, »Christiani dell'Est e dell'Ovest. Lazione e aiuto reciproco«, in CE, 290.

7 Ondje, 290.

S druge strane ima već podosta pisaca koji se bave padom komunizma.⁸ Za naše razmatranje dovoljno je ako se ukratko osvrnemo na njihove rezultate, premda po važnosti zaslužuju dublju prouku.

Razmotrimo naprije *idealne činitelje*. Pad komunizma počeo je u Poljskoj. Dogodio se preko radničkog pokreta *Solidarność*. Snaga načela društvene nauke Katoličke Crkve, kojima se pokret rukovodio, stavio je komunistički režim pred alternativu: vojna diktatura ili obnova. Vojna diktatura je propala neuspjehom zloglasnog opsadnog stanja. Ali i nuklearna tragedija Cernobyla uzbunila je čitav svijet, jamačno ne u prilog komunističke Crkve s velebnim likom kardinala Štefana Wyszyńskog na čelu. Nije to bila samo politika, kako se danas čuje s gromoglasnih medija. Naprotiv, u biti se očitovala živa vjera poljskog naroda. U tom sklopu je svakako najznačajniju ulogu u kontinentalnim razmjerima odigrao papa-Poljak Ivan Pavao II. On je uzeo stil evangelizacije svijeta poput letećeg župnika kome je čitav svijet »župa«. U tom zamahu znakovito je udaren onim tajanstvenim atentatom na Trgu sv. Petra, ali ne oboren ni uništen, jer je Providnost imala i ima s njime značajan plan u toj borbi s »knezom ovoga svijeta«. Taj papa nije prestao propovijedati o dostojanstvu osobe svakog čovjeka, o njegovim temeljnim pravima u svakom političkom sustavu, o pravu na samoodređenje i samostalnost svakoga naroda, njegov suverenitet i identitet.⁹

Među tim idealnim činiteljima odigrali su važnu ulogu mnogobrojni molitveni pokreti u svim zemljama, neokatekumenski pokret i druge skupine kojima je zadaća obnova Kristove Crkve. Ti i slični pokreti uspjeli su prodrijeti i u srednjoistočne zemlje pod komunističkim režimom, čak i u Sovjetski Savez, kako je poznato iz znamenitog rada s mladima, oca Gleba Yakunjina, propovjednika ljudskih prava, zato progonjena, zatvarana, podvrgnuta metodama prisilnog psihijatrijskog »liječenja« u klinikama za »nepodobne«. Tim skupinama valja dodati znamenito svjedočenje mladih Istoka i Zapada, koje zapravo predvodi spomenuti Ivan Pavao II, uz suradnju poznatog poglavara samostana u Taizèu, u Francuskoj. Mladež je ponesena tom obnovom te se sastaje svake godine na drugom mjestu: u Taizèu, u Rimu, u Compostelli, u Czenstochowi, u Beču... Hoćemo li ih susresti i u Zagrebu? Nema sumnje da su idealni činitelji odigrali odsudnu ulogu u procesu pada komunizma.

Ali ne valja zanemariti ni *političke čimbenike*. Ključne osobe, kojima se Providnost poslužila, htjeli oni to ili ne, znali to ili ne, jesu predsjednici

8 Usp. V. STRADA, »L'umanesimo ateo marxista e la rinascita religiosa in Russia«, in CE, 141-147; C. CVIIĆ, »La speranza dopo la distruzione«, in CE, 107-116; V. GAJDUK, »Per una politica europea della cultura«, cit. (bilj. 5).

9 Usp. R. BUTTIGLIONE, »La situazione della cultura europea«, 172-173.

država dvaju *blokova*, koji su se 45 godina nalazili u hladnom ratu. Ronald Reagan, George Bush, Mikail Gorbačov – inače nesposoban da se pokaje, bili su osnovni činitelji dijaloga, koji se mučno rađao ali napokon rodio. Mnoge stvari događale su se mimo plana, naglo, pa još i s neuspjelim pučom ruskih generala (kolovoza 1991) i hrabrim nastupom Borisa Elcina. Tako se sustav službenog komunizma srušio kao kuća od karata. Nitko nije očekivao taj nagli razvoj i nagli pad. S tim osobama i njihovim kabinetima, Bog se služio da izvede svoj program u trenutku koji je On predvidio i kako je On htio; Bog, jedini pravi Protagonist i Autor povijesti, služi se s ljudima kao pijunima. Neki, zadivljeni i iznenađeni svime što se odvijalo brzinom filma, kao Vaclav Havel, predsjednik Češke, u događajima od 1989. i 1991, napose u načinu kako su se odigrali, vide istinsko i pravo »čudo«. Ali ranjena a ne uništena Zvijer teško će se oprijeti na Balkanu. Ona će ondje izvoditi nevjerojatni kaos krvave smrti, dok će svjetski političari mirno promatrati uništenje identiteta i brisanje sa zemljopisne karte nekih malih naroda, dosada jedva poznatih. Svi će, međutim, i dalje deklamirati o poštivanju ljudskih prava.

Za kršćanina, koji vjeruje da Duh Božji vodi povijest, događaji su nabi-jeni znakovitošću. Valja samo primijeniti kriterije Evandjelja da se pročita i razluči značenje događanja. Teolozima u okviru Evandjelja pomažu i pomoćni kriteriji, tzv. *kontinuiteta*, ukoliko Duh Božji redovito gradi na pozitivnim prijašnjim čimbenicima; *diskontinuiteta*, ako Duh Sveti nije vezan zakonima ljudskog umovanja, ideologijama, tijelom i krvi, nego radi u »slobodi« (2 Kor 3,17); *paradoksa*, ukoliko Duh Sveti izvodi svoj plan na način protivan svakom očekivanju.¹⁰ Teolozi, kojima po zvanju pripada karizma sposobnosti da odčitavaju znakove vremena, mogli bi i trebali bi zapaziti i razlučiti, protumačiti i prosuditi u kojoj mjeri i zašto je na takav a ne na drugi način »prisutan u tom razvoju Duh Božji, koji divnom providnošću upravlja duh vremena i obnavlja lice zemlje« (GS 26,4). Očitavanje znakova vremena je odgonetavanje poruke koju Bog sada šalje kršćaninu iznimno važno za njegovo razumno i ispravno ravnanje u vjeri.

Teške dvosmislenosti pada komunizma

Što je zapravo palo a što nije palo?

Sigurno je pao službeni marksistički komunizam kao društveni, politički i gospodarski sustav u srednjoj i istočnoj Europi. Ali zasad nije pao ni kao sustav u Kini i Kubi, a kamufliran živi i dalje u Rumunjskoj, Bugarskoj,

10 F. LAMBIASI, »Spirito e storia«, in R. LATOURELLE e R. FISICHELLA (dir), *Dizionario di Teologia Fondamentale*, Cittadella, Assisi 1990, 1175-1177 (odsad navodimo: DTF).

Srbiji, dok u mnogim demokratskim novonastalim državama stari komunisti drže još uvijek prve položaje.¹¹ Ostaje međutim marksizam kao ideologija u svojoj bezbožnoj znanosti o čovjeku i društvu (antropologija), sa svojim »credo«, slično velikim religijama. On u danom krono-topu može na novo eksplodirati i sa sobom povući pojedince kao i zajednice.

Kao dim na vjetru nestalo je mita o oslobođenju radnika od poslodavca (proletera od kapitalista). Nestalo je lažnih deklamacija o raju na zemlji u potpunosti sreći, o konačnom besklasnom društvu u kome će vladati apsolutna pravda, pa neće trebati više ni zakona, ni sudstva, ni vojnika, ni sistema obrane, pa ni države. Ta se cjelokupna utopija za nepismene potpuno stropoštala. Ali se i dalje krči put za praktični ateizam, neki veoma težak oblik osobnog i kolektivnog materijalizma, koji prizemljuje svaku uzvišeniju misao, čovjeka baca u bezvoljnost i bezidealizam, sve to što »navodi na mišljenje i na život kao da Bog ne postoji« (D 1).

Umro je totalitarizam. Ma je li doista definitivno umro? Ili mu je svojstvo kao u one životinje kojoj odrežeš glavu pa joj naraste druga? Je li čovjek sada napokon slobodan? Može li se to sociološki, pravno, filozofski i teološki ustvrditi? Oslobođenje od marksističkog komunizma sada »u prvi plan stavlja problem... moralnog opravdanja nove vlasti, kako da nađe prazninu i nečovječnost ideološke diktature«. ¹² Javlja se novo razdoblje hegemonističkog totalitarizma koji se stvara na opasnom nacionalizmu i šovinizmu. U njemu, kao za hitlerizma i staljinizma, ne vrijedi osobno čovjekovo pravo nego i opet utopijski cilj cjeline, koji nije izrastao iz volje cjeline već ga nameću nerijetko psihički neuravnoteženi pojedinci, pa onaj koji se ne želi ili se ne može uklopiti, ima biti uklonjen. Takav je hegemonizam uzco zamaha na primjer u bivšoj Jugoslaviji; točno, u agresivnom ratu za Veliku Srbiju. On u temeljima gazi dostojanstvo, pravo i slobodu svih ostalih koji se ne ugrađuju u tu novu diktaturu, pa službene statistike govore već o tri milijuna protjeranih i sto pedeset tisuća mrtvih. Mirko Đorđević, docent na Pedagoškoj akademiji u Beogradu, član društva srpskih pisaca, priznaje: »U tim okolnostima narodni identitet se brka sa šovinističkom napetošću, koja se svagdje osjeća, i kod nas u Srbiji.« ¹³

11 Usp. GIOVANI PAOLO II, *Centesimus Annus, Lett. Enciclica su cento anni dell'insegnamento sociale della chiesa dalla Rerum Novarum ad oggi*, od 1. svibnja 1991., cit. = CA: služi mi tekst na tal. obiju enciklika s uvodom i povijesnim bilješkama: F. BIFFI, *Lettera Enciclica di S.S. Papa Giovanni Paolo II, Centesimus Annus...*, Piemme, Roma 1991. Tekst CA ondje, str. 91-106. O padu komunizma ondje, Cp. III, nn. 22-29.

12 V. BORISOV, u *Nezavisimaja gazeta*, 15.10. 1991, cit. u I. RODNIANSKAJA, »L'esperienza della libertà spirituale nella schiavitù«, u CE, 265.

13 M. ĐORĐEVIĆ, »La nuova evangelizzazione«, u CE, 306.

Svi narodi srednjoistočne Europe, oslobođeni od komunističkih režima, trebaju prvo naučiti ispravnu uporabu stečene ali još uvijek početne i veoma krhke demokracije, slobode koju uživaju, ali koja još treba da se izgradi u samodisciplini u osobno zainteresiranom stvaralačkom radu. Osobno zanimanje i zalaganje u doba komunističke ekonomije svedeno je na minimum; ljudi nisu naučeni raditi. Zatim, još uvijek se osjeća zadah privilegija da bez zasluge i stečene kvalifikacije bude otvoren i osiguran pristup višim javnim i najvišim službama. Mentalitet KP još živi u mnogima. Budući da su moralne vrijednosti bile kroz dvije ili tri generacije korijenito gažene a moralni je život poprimio dvostruko lice, jedno javno a drugo privatno, sada se počeo širiti novi veoma opasan mentalitet »ponašanja koje na isključiv način privilegira zadovoljenje neposrednih vlastitih želja i ekonomskih interesa, s lažnim apsolutiziranjem slobode, a odreknućem suočiti se s istinom i vrijednostima koja nadvisuju vlastiti osobni ili grupni vidokrug« (D 1).

Za trenutak je strukturalna tamnica završena, napast odreći se svoje povijesti je svladana, vrata su širom otvorena »izazovu novog opredjeljenja za Boga« (D 1). Ali ostaje zastrašujuća ratna mašinerija, oružja svih vrsta i svake kvalitete, koja već danas razaraju čitave narode, a sutra mogu razoriti i čitav planet. Nema dvojbe da bi ta stvarnost morala uznemirivati savjesti političara cijeloga svijeta (ne ograničivši se na OUN i EZ, koji su se dokazali s parcijalnim interesima) i postavljati im najodgovornija moralna pitanja. Stječe se dojam da ih sve to mnogo ne zabrinjava. Iskustvo nas jasno upozorava: »Komunizam je uvijek spreman sve žrtvovati da si sačuva mogućnost nove susljedne ekspanzije i destrukcije; znači da sačuva svoju polaznu točku.«¹⁴

Na filozofskom planu pojavljuju se *dvije* nove ideologije. Jedna je strogo *konzervativnog* značaja ali veoma opasna. Rezultat je spoja materijalizma i tumačenja uzroka propasti markstističke utopije. Legitimira se nje-kanjem dvostruke istine: 1. niječe razlike između imanentne Marxove utopije i transcendentne utopije Tome Mora; 2. niječe da su kršćani odigrali bilo kakvu ulogu u povijesnom procesu koji je doveo do raspada komunizma. Drugu ideologiju, koja izranja na horizontu, možemo nazvati *progresističkim* idealizmom. Ta tvrdi da je pad komunizma tek jedna epizoda na povijesnom putu iluminizma, koji je progresivno svladao sve sile prošlosti. Progresistički idealizam kritizira marksistički komunizam, ali samo zato što je u njemu još uvijek ostao određen religiozni element, koji nije dopustio iluminizmu da ga posve svlada. Obje nove ideologije, konzervativizma i progresizma, nastoje iz povijesti, iz događaja, iz vremena, iz života definitivno isključiti Boga, Krista i Crkvu.

14 V. AKSIUCITS, »I rapporti fra ateismo e cristianesimo«, u CE, 155-156.

To stavlja europskoj teologiji, napose našoj srednjoistočnoj dva hitna zadatka. S jedne strane, valja što prije izraditi zaista točnu definiciju marksizma; objaviti ga u svoj njegovoj strahoti takva kakav se utjelovio i ukorijenio u našu kršćansku kulturu da je iznutra razori. S druge strane, i dosljedno prvom zadatku, potrebno je nanovo i svestrano s interdisciplinarnim instrumentarijem ispitati uzroke pada marksističkog komunizma, pri čemu se teološki aspekti i vrhunaravni utjecaji Providnosti ne smiju šaptom prijeći. Time bi se, bar teoretski, došlo do rješenja, da se teška iskustva, koja su se pokazala lažnima, više nikada ne ponove.¹⁵

Ali logikom našeg zadatka podimo korak naprijed pa nastojmo uočiti u srednjoistočnim europskim zemljama neka važna događanja, koja tvore hitan izazov katoličkoj teologiji istog područja. Izdvojimo tek *dva* znatnija svima vidljiva fenomena s društveno-političke i religiozno-etičke domene. No, prije svega potrebno je kazati jednu riječ o dvostrukoj vrsti događanja, i dosljedno, o dvostrukom načinu teološkog vrednovanja istih događanja, ukoliko imaju značaj »teološkog mjesta« u pravom smislu riječi.

Teška borba za identitet nacije

Događanja u povijesti, vremenu i u životu možemo promatrati pod *dva* vidika. Jedna nas ohrabruje nazošnošću, moći i ljubavi Boga koji se kroz njih javlja i nudi nam ih kao svoj govor ovog trenutka. Druga nas događanja zbunjuju prijetošću, zastrašivanjem, nagomilanom mržnjom i zgusnutom razularenošću.

Positivna događanja, kao plod Božjeg posredovanja da se pomogne ugroženom čovjeku, ohrabruju nas, dižu prema boljemu, oduševljavaju za život, potiču na teška i najteža pregnuća i djela ljubavi. Time nas oslobađaju od egoizma i grijeha, od bilo kakve alijenacije i bijega od Boga. Nose nas prema obraćenju, prema spasenju, prema posvećenju i vječnoj sreći.

Negativna događanja su pak, materijal koji nastoji iskoristiti »neprijatelj ljudske naravi«. U tom su smislu ta događanja plod miješanja i »utjecaj Zloga« (GS 13,1) u povijest. »Zbog toga sav život ljudi, i pojedinaca i skupina, pruža sliku borbe, i to dramatične, između dobra i zla, između tame i svjetla« (GS 13,2). Pa tako »svu ljudsku povijest prožimlje teška borba protiv moći mraka (...). Ubačen u tu borbu, čovjek se mora neprestano boriti da prione uz dobro. I jedino uz velike napore i pomoć Božje milosti može postići svoje unutarnje jedinstvo« (GS 37,2). Zli se služi osobnim grijesima čovjeka u akumulaciji na »društvene grijeh«, sve do »grieha svijeta«, koji onda ponovno imaju zao utjecaj na čovjeka. Danas su,

15 R. BUTIGLIONE, »La trasformazione della cultura occidentale«, 171-177.

na žalost, grijehom prožete više-manje sve javne strukture (ekonomske, političke, pa i kulturne) koje sve teže ugrožavaju istog čovjeka u njegovoj egzistenciji, njegovu zvanju, njegovu vječnom određenju. Tako »čovjek otkriva da je nesposoban da sam od sebe uspješno suzbija nasrtaje zla, pa se svatko osjeća kao okovan verigama« (GS 13,2).¹⁶

Da se sučeli s događanjima pozitivnim i negativnim, suvremena teologija u vjeri otkriva snažnu logiku milosti. Uvijek i najprije gleda i ispituje *ohrabrujuće* znakove vremena, tj. pozitivna događanja, i u njima nastoji otkriti prisutnost Božjeg djelovanja. Ohrabrena pozitivnim znakovima vremena, teologija tek sada i kao u drugom planu ima hrabrosti da se sučeli i s *negativnim* događanjima da bi i u njima otkrila pozitivnu i ohrabrujuću poruku Božju. U svakom slučaju metafizičku i religioznu etičku prednost ima Božja pozitivna poruka, koju valja izljuštiti i iz negativnih događanja. Jer i onda kad Bog kao Otac dijete kori, stavlja ga na kušnju, itd., čini to da ga popravi, podigne, da ga odgoji, da ga spasi i da ga posveti. »Bog tvoj, odgaja i popravlja, kao što čovjek odgaja sina svoga« (Pnz 8,5).

U svjetlu tih načela pokušajmo se sada susresti s dva ponajvažnija, možemo reći »nabijena« događaja u srednjoistočnoj Europi. To su borba za identitet nacije i ekumensko pitanje.

S izlaskom iz mračne i stravične tamnice komunizma, u kojoj je bila onemogućena svaka prava sloboda savjesti pojedinaca, obitelji i naroda, prirodno se i naravno sada u prvi plan nameće zadatak ponovno uspostaviti *identitet* osobe (koja je bila kotač u kolektivu, čija je savjest imala biti odraz kolektivne misli), identitet obitelji (u kojoj se ni članovi nisu prepoznavali, sakrivajući jedni od drugih čak zvanja i profesiju), identitet nacije (koja je bila izbrisana i utopljena u neku »kolektivnu« općenitost, dirigitiranu i nadziranu od »vjernih« komunista i potlačenu od premoćne nacije kojom su se komunisti služili kao sredstvom dominacije). Ovdje govorimo samo o ovom trećem identitetu, pa ga smijemo nazvati u tom novom buđenju »nacionalnim personalizmom«.¹⁷

Pojam »nacionalni personalizma« ne mora biti smjesta po sebi jasan, jer mnogima ni »nacija« nije jasan pojam. Pojmom »nacija« zapadno europski i američki čovjek označuje *političku stvarnost*, koja se zove »država«, pa tako identificira: »nacija« = »država«. Za nj je, dakle, »nacija« politički pojam. Naprotiv, pojmom »nacija« srednjoistočno europski čovjek ne označuje političku stvarnost, koja se zove »država«, nego se izjednačuje: »nacija« = »narod«. Ovdje »nacija« nije politički pojam nego *kulturološki*. U tom smislu više naroda mogu činiti i čine državu, na pri-

16 Usp. B. HAERING, *Teologia morale verso il terzo millenio*, Morcelliana, Brescia 1990, 17.

17 Usp. J. ZIOLKOWSKI, »Cristianesimo e nazionalità in Europa«, u CE, 61-68.

mjer, posljednji katolički Imperij, tj. Austro-Ugarsku, kasnije Federativnu Jugoslaviju ili Sovjetsku Uniju. Te države bile su političko jedinstvo, ali nisu bile jedna nacija; bile su zbir više nacija, s različitim jezicima, vjera- ma, kulturama. Tako se u staroj Austro-Ugarskoj Monarhiji pripadnici iste monarhije nisu nazivali »Austrougarcima« nego Austrijancima, Ma- đarima, Česima, Hrvatima itd. Građanin Sovjetskog Saveza nije prihvaćao forsirani politički pojam »sovjetski« (ja sam »sovjetski«), nego je i dalje ostao Rus, Bjelorus, Ukrajinac itd. U Titovoj Jugoslaviji je bio forsiran politički pojam »Jugoslaven« i neki su ga iz straha ili karijerizma prihva- ćali, inače stran kulturološkom identitetu pojedinih nacija Jugoslavije: Slovencima, Hrvatima, Albancima, Makedoncima, Srbima (ovi se nikad nisu nazivali Jugoslavenima, ali im je naziv godio, jer je imao utopiti dru- ge narode u konglomerat u kome su oni dominirali, pa će ga jednog dana lako okrenuti u »Srbin«).

U personalističkom aspektu »nacija« je analogna osobi ili obitelji. Ona ima svoje kvalitete ili sposobnosti, napose vlastiti jezik i književnost, um- jetnost, folklor, štoviše i svoju vlastitu ćud, psihologiju, osjećaje koji se javljaju kroz pjesništvo, glazbu itd., jednom riječi »nacija« posjeduje sve ono što tvori njezin *identitet*. Žila kucavica jednog naroda je, prije svega, njegov vlastiti jezik i književnost. Uništiti mu jezik i književnost, znači pogoditi ga u srce, srušiti temelje njegove kulture. Te i slične su značajke po kojima se jedna nacija temeljito razlikuje od druge, iako sve nacije imaju jednako dostojanstvo i jednaka prava. Jednakost ljudskih prava temelji se na jednakom dostojanstvu ljudske osobe, što otkrivamo i dokazu- jemo kako filozofski tako i teološki. Nitko nema veća prava zato što pri- pada brojčano većoj naciji, ili što pripada naciji koje se kulturna baština više cijeni. Veća nacija nema veća prava ispred male nacije, može samo imati veće dužnosti jer više posjeduje, jer raspolaze većim materijalnim dobrima. Ali veća brojčanost, veća teritorijalna raspostranjenost, veći ekonomski prosperitet, pogotovo snažnije naoružanje, ne čine dostojan- stvo nacije.¹⁸ *Jednaka prava i slobode* svih ljudi našega planeta, svih rasa i klasa, kako rekosmo, temelje se na dostojanstvu ljudske osobe kao takve;

18 »Neka se svetim i čvrstim smatra da su *sve državne zajednice po naravnom dostojanstvu jedna drugoj ravne*« (br. 86). »Iskustvo nas je naučilo da se ljudi međusobno vrlo često razlikuju, i to znatno: znanjem, vrlinom, darovitošću i bogatstvom u izvanjskim dobru- ma. Otud ipak ne nastaje nikad opravdan razlog da oni koji stoje ispred drugih, *druge bilo kako sebi podređuju*. Naprotiv, veže ih teža dužnost, koja se proteže na sve pojedine, da pomažu druge da se zajedničkom pomoći usavršavaju« (br. 87).

»Može se dogoditi među državama da jedna stoji pred drugom u znanstvenom napret- ku, kulturi i gospodarskom razvoju. Ali daleko od toga da bi im s toga odličja bilo slobodno *nepravедno gospodariti nad drugima*; dok, međutim, one moraju više prido- nositi općem usponu naroda« (br. 88) (istaknuo LF.). Tekstovi su iz: IVAN XIII, *Pa- cem in terris*, enciklično pismo o miru svih naroda što ga je utemeljiti na istini, *pravедno- sti, ljubavi i slobodi* (od 11.4.1963). Hrv. prijevod u *Sto godina katoličkog socijalnog nauka* (uredio i uvod napisao M. VALKOVIĆ), KS, Zagreb 1991, str. 181-182.

»ona nadilazi sve stvari i njezina su prava i dužnosti univerzalna i nepovrediva« (GS 26,2).¹⁹ To ne znači da se mali narodi ne smiju ili ne mogu dogovoriti da žive u jednoj državi u paritetu poštivanja, solidarnosti i subsidijarnosti svih kao neke vrsti konfederacije. Čini se da bi krepost razboritosti i mudrosti to živo i savjetovala iz mnogih društveno-političko-gospodarskih razloga. Ali, na žalost, povijest nas uči da veći narodi lako podliježu napasti da se tutorski, čak u smislu kolonijalizma i hegemonizma, postavljaju nad manjim narodima. Zato nikakva velesila nema prava da narode nagna ili prisili da žive zajedno u jednoj državi, ako oni to sami neće, i pogotovo, ako je iskustvo pokazalo takav suživot teškim ili nemogućim. U toj personalističkoj analogiji bilo bi to kao kad bismo natjerali na ženidbu sina ili kćerku s nepoćudnim partnerom. Znamo da su takvi brakovi nesretni, žive u svađi, rastaju se i rađaju druge životne nevolje.

Pojam »nacionalni personalizizam« dolazi do svog dosta jasnog svjetla u toj analogiji s »osobom«. Kao što *osoba* označuje pojedinca u njegovoj individualnosti, vlastitosti, identitetu i dostojanstvu, tako i *nacija* označuje narod u njegovoj individualnosti, vlastitosti, identitetu i dostojanstvu. Osoba je nezamjenjiva, neponovljiva, jedinstvena i jednokratna. Pravi »osobni personalizizam« zahtijeva štovanje i urednu ljubav prema svojoj i svakoj osobi. Pravi »nacionalni personalizizam« zahtijeva štovanje i ljubav prema svojoj i svakoj naciji.²⁰ Ta je ljubav prema naciji izjednačena s ljubavlju prema *Domovini*, i nema ništa zajedničkog s »nacionalizmom«, koji idolizira vlastitu naciju a mrzi ili ugrožava druge nacije. Isključivi je *nacionalizam*, koji se lako pretvara u šovinizam i rasizam: sebe uzvisuje a gazi druge. Nacionalizam je protivan Evandelju i kršćanstvu. Pa dok društvena nauka Crkve osuđuje nacionalizam, »priznaje i naglašava pozitivnu vrijednost nacionalnog identiteta« (D 10).

Gledano *povijesno* treba reći: ako su Zapadna Europa, Amerika i Rusija, nakon prvog (1918) i drugog svjetskog rata (1945) griješile »per excessum« stvarajući umjetne a ne prirodne »jedinstvene« državne aglomerate, u kojima su se mali narodi osjećali pritisnuti, iskorištavani i kolonizirani, u kojima su bila gažena njihova temeljna prava, danas bi takva *unionistička* politika bila teško zastarjela i nepravedna. Europski i američki političari, još uvijek s konzervativnim unionističkim mentalitetom, tipičnim za kapitalizam Zapada, a koji je na svoj način bio i mentalitet kla-

19 O temelju ljudskih prava usp. I. FUČEK, »Il fondamento dei diritti umani nei documenti internazionali«, *Civiltà Cattolica*, 1982, IV, 548-557; ID., »La dottrina delle Carte internazionali sui diritti e le libertà dell'uomo«, in ID., *Chiamata alla giustizia Nuova evangelizzazione*, ed. Pontif. Università Gregoriana, Roma 1992, 61-67.

20 »Ljudi po naravi ne mogu biti jedni nad drugima, jer ih sve odlikuje jednako naravno dostojanstvo. Iz toga slijedi da se ni državne zajednice, gledamo li na dostojanstvo koje imaju od prirode, između sebe ništa ne razlikuju. Pojedine, naime, države nalik su tijelu kojemu su ljudi udovi« (*Pacem in terris*, br. ondje.).

sičnog komunizma, sada kad se našao ispred personalističke zrelosti malih naroda, konkretno ispred procesa cjepkanja stare srednjoistočne europske zemljopisne karte, i to upravo u trenutku kad se, s jedne strane, želi pronaći formula za stvaranje Europske zajednice, opasnost je da političari teško pogriješe »per defectum«. Oni, čini se, nisu kadri uputiti se novim političkim usmjerenjima da uzmu nova mjerila, prema događajima koji se odvijaju, nego ih i dalje žele usmjeriti prema starim preživjelim unionističkim mjerilima. One koji se ne uklapaju u te kalupe i opresivne sustave, ostavljaju po strani ne znajući što bi s njima počeli. Tako, s jedne strane, »Nova Europa« zemljopisno je nakazna, jer ne obuhvaća ni trećinu europskog kontinenta, s druge, egoizam i ne samo ekonomski onih moćnih ostavlja male da se koprcaju u svojoj neimaštini, kažnjeni što su izašli van iz dosadašnjih tamnica unionističkih aglomerata. »Forma mentis« političara, na žalost, nije se promijenila, ali zato ti isti neprestano govore o napretku. Ista »forma mentis« ne razumije već prije stečeni identitet malih, pa ih se optužuje kao »nacionaliste« i »šoviniste« (Mitterrand o Hrvatima!), dok se u isto vrijeme podržava teški hegemonistički nacionalizam i šovinizam osvajača, koji krvavim ratom imaju pokoriti »nepokorne«, pa se dopuštaju i tzv. »etnička čišćenja« kao i metode protiv osnovnih ljudskih prava.²¹ Dakle, ti mali oslobođeni narodi, sada u teškoj društvenoj i gospodarskoj krizi, povrh toga u nametnutom ratu, nalaze se u stvarnoj opasnosti od nacionalizma i šovinizma. Potrebna im je moralna, ekonomska i politička podrška da prežive, ne samo humanitarna pomoć. To je zahtjev socijalne pravde.

Značajno je da odgovorni političari ne vide da je danas anahronično na svaki način forsirati »Državu-naciju«, čuvati »status quo« ostataka marksističko-komunističkog sustava, ili stvarati »novu državu« po starom unionističkom načelu. Danas je anahronično ići protiv struje vremena i događanja, protiv jasne društvene nauke Crkve, protiv volje naroda, protiv povijesti, protiv prava i sloboda istih, koji su se uz najteže žrtve odredili u borbi protiv komunizma i izabrali put samostalnosti i suverenosti. Nepravda je »ne znati« ih, točno *ne htjeti* ih uklopiti u Europsku zajednicu, te im osigurati mjesto dostojno njihovoj bogatoj tisućljetnoj kulturi i povijesti. Nema sumnje da je oslobađanje »novih naroda« u dosadašnjim marksističko-komunističkim zemljama teška kušnja za političare unionističkog mentaliteta po staroj paradigmi. Nevjerojatno je kako nisu sposobni pronaći novi, neka bude i »unionistički« ali zadovoljavajući princip! Političari ne pokazuju svježinu i garanciju da se u »Novoj Europi« neće

21 »Etničko čišćenje« je eufemički izraz, koji treba čitati ovako: masakri svake vrste, klanja nevinih ljudi i djece, sustavna silovanja žena i djevojaka, rušenje crkava i spomenika kulture, paljenje kuća, itd., jednom riječi, uništenje svakog traga onoga naroda i njegove kulture koji se opire planovima agresora.

ponavljati stari neljudski pritisci na male narode. Kako na njih primijeniti zahtjev dokumenata UN-a i KES-a za punim osiguranjem ljudskih i drugih prava? Dok pak jedna javna glasila na svjetskoj razini (u Francuskoj, Engleskoj, Nizozemskoj, nejasno je i u SAD) žale za »mirom« koji je vladao pod komunizmom, drugi u pol glasa (u Italiji, Španjolskoj) uzdižu vrijednosti fašizma, sustava »sređenosti« i »zapta«, kad su tim malim narodima bila zatvorena usta. No, ti su narodi, gradeći na svojoj tisućljetnoj kulturnoj baštini, koja tvori njihov »nacionalni personalizam«, pokazali zrelost i snagu, oslobodivši se od komunističkog totalitarizma, koji im je do srži nastojao rastočiti narodnu dušu.²²

Ali budimo još konkretniji. Nedvojbeno je da *mir* ovisi o političarima, ne o vojnicima koji su natjerani pod oružje. Opće je uvjerenje da su političari mogli na vrijeme spriječiti rat na Balkanu, ali to nisu učinili. Zbog kojih razloga? Pa i sada, dok raspravljaju o miru, dok poduzimaju putovanja, posjete, razgovore..., dobiva se snažan dojam da im se riječi ne podudaraju s djelima. Znade se i dokazano je šurovanje s agresorom (napose preko »Umprofora«), čak i pomaganje i osiguranje agresora, njegovih okupiranih teritorija i njegova oružja.²³ U tome sudjeluju neki od velikih naroda (»Saveznici«) koji sjede u UN i koji su članovi »Europske zajednice«. Njihova zalaganja za *mir* ne mogu biti plauzibilna ni učinkovita, ako su vođena neshvatljivom političkom metodom: oni pregovaraju o miru s autorima teških kriminalnih nedjela počinjenih u ovome ratu. Konkretno, dok u Genevi pregovaraju, u isto vrijeme u Hrvatskoj i u Hercegovini nastavlja krvavi rat. Političari su im zahvalni da su došli na pregovore, sluša ih se dok diktiraju svoje projekte o Velikoj Srbiji, a trebali bi sjediti na optuženičkoj klupi da im se po objektivnoj pravdi pred svjetskom javnošću sudi za nepojmljive zločine. Uostalom, koji kredibilitet mogu imati takovi političari, »graditelji« novoga »mira« na Balkanu, kao sinovi onih koji su g. 1918. i g. 1945. istim metodama politike stvarali neuspjele unionističke aglomerate, kao »prvu« i »drugu« Jugoslaviju? To su

22 IVAN PAVAO II, u nagovoru UNESCO-u o ljubavi i značenju *nacionalne kulture* (2. lipnja 1980), nije se ustručavao iznijeti ovo svjedočanstvo: »Ja sam sin jednog Naroda koji je prolazio najtežim iskušenjima povijesti, kojega su njegovi susjedi više puta osudili na smrt, a koji je unatoč svemu preživio i ostao vjeran samome sebi. Sačuvao je vlastiti *identitet*, i, unatoč cijepanju i stranim okupacijama svog teritorija, sačuvao je svoj narodni suverenitet, ne pouzdavajući se u svoju fizičku premoć, nego *jedino u svoju kulturu*. Ta se kultura u danim okolnostima pokazala većom od svih drugih sila. To što ovdje govorim o pravu Naroda na temelju njegove kulture... *nije jeka nikakvog »nacionalizma«*, nego se radi uvijek o stalnom elementu ljudskog iskustva i o *humanističkim vidicima razvitka čovjeka*...« Čitav tekst na francuskom nalazi se u *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, sv. III,1 (1980), str. 1636-1655, ovdje 1647-1648.

23 Dostatno je prisjetiti se »embarga« na Srbiju, potom u isto vrijeme dovoza goriva preko Grčke i Bugarske kopnenim, a preko Jadrana morskim i Dunava riječnim putem. Sankcije su izostale. Zašto?

sinovi onih koji su svršetkom drugog svjetskog rata stotine tisuća izbjeglih Hrvata kod Bleiburga predali komunistima da ih ovi likvidiraju. O toj katastrofi, čitavog jednog naroda, gdje riječ *genocid* ima svoje puno značenje, svjetska pravda nije nikada kazala nijedne riječi, nije ništa poduzela. Kada će započeti znanstveno istraživanje tih zločina, i svih ostalih koje je počinio komunistički totalitarizam za vrijeme svoje diktature?²⁴

U tom sklopu misli ne smijemo mimoći držanje Katoličke Crkve. Moramo objektivno reći da je ta nova neočekivana stvarnost i za nju teška kušnja. Ali Katolička se Crkva u toj situaciji pokazala izvanredno svježa, pokretna i mudra. Vođena duhom Evandelja, podupire i bodri malene, siromašne i prezrene narode; narode koje veliki podcjenjuju. To je pokazala i na posebnoj Sinodi europskih biskupa g. 1991. u završnom dokumentu kad osuđuju razaranje Hrvatske.²⁵ No ni katolička teologija ne može kod toga ostati ravnodušna, ne samo srednjoistočne Europe, nego i one zapadne. Naša teologija, s iskustvom totalitarističkog režima kroz desetljeća, s iskustvom progona, žrtava, nerijetko herojskih, s iskustvom ograničene slobode i državne cenzure, proniče i razumije bolje i dublje načela društvene nauke Crkve, tamo od Lava XIII. pa sve do Ivana Pavla II. (kroz punih 100 godina borbe za ljudska prava i slobode), spremna da prema istim načelima teološki odčita i podupire nove maločas opisane promjene.

Težak trenutak za Katoličku Crkvu

Govorimo isključivo o »ekumenskom događanju« u sadašnjim odnosima između Srpske pravoslavne, s jedne, te Katoličke Crkve i Muslimanske zajednice, s druge strane, na teritoriju bivše Jugoslavije. Političke napetosti vezane uz sadašnji rat, vuku korijenje od svetog Save, prvog autokefalnog arhiepiskopa Srbije koji organizira nacionalnu srpsku Crkvu u manastiru Žiča (1235); cara Dušana koji vlastitim autoritetom istu biskupiju podiže na patrijarhat Velike Srbije (1346); sultanova velikog vezira Mehmed paše Sokolovića koji svoga brata Makarija ustoličuje kao patrijarha u Peći (1557) i daje mu, prema islamskom pravu, sve duhovne i svjetovne

24 Očekuje se *izradba znanstveno utvrđenih statistika* o katastrofi kod Bleiburga, što ide u sklop milijunskih žrtava komunističkog režima u planetarnim dimenzijama. Hitno je, dalje, da se načine *znanstvene statistike* o žrtvama u Jasenovcu, koje su od godine 1945. do danas preko srpskih medija poprimile fantomski oblik i nanijele golemu štetu ugledu Katoličke Crkve u Hrvatskoj, ali i hrvatskomu narodu. *Znanstveno obrađena statistika* najbolji je argument, čist od lažne propagande totalitarističkog i nacionalšovinističkog sustava: »Veritas liberabit vos.«

25 »Konflikte treba rješavati dogovorima i diplomatskim putem, a ne uporabom nasilja svake vrste, koje ima za svrhu da postigne podvrgavanje drugih: nasilja koje i za vrijeme Sinode, kako svjedoče biskupi Hrvatske, ne prestaje razarati njihovu domovinu...« (D 10).

ovlasti; vuku dalje korijenje od shvaćanja jurisdikcije (riječ nije njihova) istih patrijarha na teritoriju koje su dobili pomoću Turaka – sve do Slovenije i do Budima, tj. koliko se proteže njihova jurisdikcija, toliko se proteže i njihov teritorij. Po istoj osvajačkoj logici ideologija velikosrpskog mesijanizma dobiva konkretni program u *Načertaniju* Ilije Garašanina (1844), podršku u Vuka Karadžića, prva ratnička osvajanja u balkanskim ratovima (1912/13), izazovom prvog svjetskog rata ubojstvom prestolonasljednika Ferdinanda u Sarajevu (1914) itd., do ubojstva Stjepana Radića (1928)..., do *Memoranduma* SANU iz g. 1968.²⁶

26 Usp. upotrijebljene izvore:

1. *Leksikoni*: dolaze u obzir gotovo sve važnije svjetske enciklopedije pod raznim izrazima (*Enc. Catt.*, *Enc. Univ.*, *Utet*, *Diz. stor. d. Cristian.*, itd.);

2. *Časopisi*: *Croatia sacra*, *Istorija*, *Croatica*, itd.;

3. *Monografske studije*: K. DRAGANOVIĆ, »Katolička Crkva u Bosni i Hercegovini nekad i danas«, u *Croatica sacra*, god. 4, 1934, 175-216; ID., *Masovni prijelazi katolika na pravoslavlje hrvatskog govornog područja u vrijeme vladavine Turaka*, Mostar 1991; F. ŠANJEK, *Kršćanstvo na hrvatskom prostoru. Pregled religiozne povijesti Hrvata (7-20.st.)*, KS, Zagreb 1991; T. VUKŠIĆ, *I rapporti tra i cattolici e gli ortodossi nella Bosnia ed Erzegovina dal 1878 al 1903. Uno studio storico-teologico*, Pont. Coll. Croat. S. Girol., Roma 1991; ID., »Josip Stadler: all'Unione e alla concordia fraterna«, in R. PERIĆ (a cura), *Homo imago et amicus Dei. Miscellanea in honorem Ioannis Golub*, Pont. Coll. Croat. S. Girol., Romae 1991, 473-484; R. PERIĆ, »Stadlerov rad na kršćanskom jedinstvu«, u: *Vrhbosna 2* (1990) 14-16; B. NILEVIĆ, »Srpska pravoslavna crkva u Bosni i Hercegovini do obnove Pečke patrijaršije 1557. godine«, Sarajevo 1990; M. POPOVIĆ, *Istorijska uloga Srpske pravoslavne crkve u čuvanju narodnosti i ostvarenju države*, Beograd 1933; A. SPILETAK, »Biskup J.J. Strossmayer i pravoslavlje«, u: *Bogoslovska smotra* (23 (1935) 121-144 i 277-304; J. TURČINOVIĆ, *Katolička crkva u južnoslavenskim zemljama*, Zagreb 1973; F. ŠANJEK, *Bosansko-humski krstjani i katarsko-dualistički pokret u srednjem vijeku*, Zagreb 1975; S. DIMEVSKI, *Istorija na Makedonskata pravoslavna Crkva*, Mak. knjiga, Skopje 1989; R.G. ROBERSON, *The Eastern Christian Churches. A Brief Survey*, Pont. Inst. Stud. Orient, Roma 1990; K. STOJANOV, *Povijesno-pravni razvoj Katoličke Crkve bizantsko-slavenskog obreda u Makedoniji*, Dr. disert., Rim 1990; A. DUCCELLIER, *Bisanzion*, G. Einaudi, Torino 1988; D. MANDIĆ, *Hrvati i Srbi dva stara različita naroda*, KHR, München-Barcelona 1971; L. VACCARO (a cura). *Storia religiosa dei popoli balcanici*, Milano 1983; posebno sam se služio člancima: D. KOKŠA, A. RADOVIĆ, G. VODOPIVEC, M. JEZERNIK, G. EL DAROV, LJ. ANTIĆ, *Serben in Kroatien, Geschichte Materialien*, Zagreb (1991); G. EL DAROV, »Die Union der Bulgaren mit Rom«, in *Ostkirchliche Studien* 10, Wuerzburg 1961, 3-27; M. JAČOV, *Le missioni cattoliche nei Balcani durante la guerra di Candia (1645-1669)*, vol. I-II, Studi e testi 352 e 353, Citta del Vaticano 1992 (djelo koje pod aspektom znanstvenog poštenja zavređuje dvostruku kritiku: 1. Autor se vodi velikosrpskom ideologijom koja u krajnjoj liniji ide protiv Katoličke Crkve; 2. osnovni je prigovor u slaganju *regesta*: Autor odabire iz arhivskog materijala ono što mu odgovara kao potvrda ideologije koju propagira pa su mnogi prijevodi već interpretacije teksta, kao npr. »ilirski jezik« = »srpski jezik« i sl.); SVEUČILIŠTE U ZAGREBU (razni autori), *Hrvatska između rata i samostalnosti*, OKC, Zagreb 1991; B. ČOVIĆ (priredio), *Izvori velikosrpske agresije*, Zagreb 1991; J.G. REISSMÜLLER, *Der Krieg vor unserer Haustuer. Hintergruende der kroatischen Tragödie*, DVA, Stuttgart 1992; *The Declaration of the Croatian Academy of Arts and Sciences on Croatian National Interests in Light of the Armed Aggression on the Republic of Croatia*, Zagreb 1991.

Napetosti su se trajno povećavale sve do paroksizma propagandom velikosrpskog mesijanizma u rukama njihovih akademika, intelektualaca, političara hegemonista, generala »jugoslavenske« Armije, koja se 1991/92. pretvorila u srpsku. Nesrpski narodi, na prvom mjestu Hrvati, a potom Muslimani, zapreka su ostvarivanju stvaranja Velike Srbije. Zato im se, napose Hrvatima, na temelju kojekakvih neznanstvenih hipoteza, nijekala opstojnost vlastitog hrvatskog jezika, vlastite kulture, vjere, povijesti, državnosti, čak teritorija, sve do negacije nacionalnog *identiteta*, i, dosljedno, prava na samoodređenje.

U tom okviru treba razumjeti i propagandu unutar srpske pravoslavne Crkve protiv Vatikana kao središta »subverzivnih« planova protiv Srbije i srpske pravoslavne Crkve, u šurovanju s muslimanskim fundamentalistima, Kominternom i s CIA-om. Posebno važan prigovor katolicima je tzv. »prozelitizam«, kako oni nazivaju katoličke misije u tim krajevima, bez obzira na stoljetnu prisutnost katolika i katoličkih biskupija na njihovu teritoriju. Misije Katoličke Crkve nisu političkog nego imamentno apostolskog značaja. Ali, prema njihovu uvjerenju, teritorij srpske pravoslavne Crkve je isključivo srpski i srpski teritorij je isključivo srpske pravoslavne Crkve, te na njemu nema nitko prava propovijedati tko nije Srbin, pa tako biti Srbin i biti pravoslavac se identificiraju (nije pravi Srbin tko nije pravoslavac). Odatle i teškoća održavati dodire i sporazumijevanja između katoličke i pravoslavne hijerarhije.

Pravoslavna hijerarhija nije još priznala promjene koje su slobodnim izborima g. 1991. nastale na tlu bivše Jugoslavije. Pa ako je Hrvatsku kao samostalnu državu (1992) priznalo oko sto država, Srpska Pravoslavna Crkva je ne priznaje. Tako, u nekom smislu, ostaje na oporbenim političkim pozicijama u doba komunizma, umjesto da potraži novo mjesto za svoje institucije, kako bi uzmogla biti na pastoralnu pomoć svojim vjernicima. Znano je da su svi njihovi episkopi i najveći dio srpskog klera napustili svoja sjedišta, još prije ratnih razaranja od jugovojske i četnika, preselivši se u sigurnije krajeve i one odakle je agresor napadao. Po sebi je jasno da takvo ponašanje stvara veoma velik problem vraćanja tih episkopa i klera u vlastita sjedišta u Hrvatskoj. Bez sumnje se radi o hitnom problemu, koji, unatoč dobroj volji i pomoći katoličkih biskupa, ne može biti riješen bez lojalnog dodira pravoslavne hijerarhije s novim civilnim demokratskim autoritetima u Hrvatskoj. Te vlasti, prema provjeri nekih od katoličkih biskupa, pokazuju spremnost da na temelju ljudskih prava i vjerskih sloboda za sve građane jednako, pozitivno riješe neugodan problem u korist Pravoslavne Crkve, ali očekuju sličnu disponibilnost i od iste pravoslavne hijerarhije, koja, na žalost, sve dosada nije pokazala znaka spremnosti ili lojalnosti, dapače je početkom g. 1993. osudila poznatog pravoslavnog svećenika iz Zagreba, Jovana Nikolića, koji je htio predvoditi u toj lojalnosti.

Nedvojbeno je da se taj problem Pravoslavne Crkve u Hrvatskoj ima riješiti na temelju novog *Ustava* od g. 1991. i novih zakona, usklađenih s internacionalnim pravom, a koji izričito jamče *jednake* i osobne grupne slobode, kako etničke tako i konfesionalne. Katolički biskupi smatraju da je to put kojim treba krenuti u novi dijalog i u novi ekumenizam u pravom smislu riječi. Time se ne riješu psihološke i druge teškoće nastale tih ratnih godina, zbog *solidarnosti* koje je Srpska Pravoslavna Crkva pokazala prema onome koji je začetnik rata i agresor i koji je počinio nebrojena razaranja, nečovječne masakre i ubijanje na području katoličkih biskupija u Hrvatskoj, te u Bosni i Hercegovini: religiozna kultura katolika i muslimana u mnogim krajevima je izbrisana, teritorij »očišćen«, dok je Pravoslavna Srpska Crkva istodobno davala izjave i slala pisma najvišim autoritetima (i Ivanu Pavlu II.), u kojima se traži »zaštita« i riječ obrane za srpski narod, koji je »ugrožen« i »napadnut«.

Ideološki temelj za takav politički stav srpske hijerarhije u krajevima koji nikada nisu pripadali srpskoj državi, treba potražiti u *identifikaciji* crkvene jurisdikcije i političke pripadnosti, koja ide sve od pečkog patrijarhata ovamo, kako smo maloprije pokazali. Na temelju te računice srpska nacija, a onda i srpska država, imala bi *političko pravo* na sve teritorije pod jurisdikcijom Srpske Pravoslavne Crkve. Ali *teološki* gledano, moramo reći da ta *identifikacija* crkvene jurisdikcije s političkom pripadnošću *nema nikakva temelja*, ni u kanonima spomenute Pravoslavne Crkve, ni u njenoj teologiji. Upravo ta identifikacija, koja nije kršćanskog podrijetla, nego vuče korijenje iz turskog vremena i turskih zakona, čini se da je *najveća zapreka* kako za priznavanje političkih promjena koje su se dogodile na tlu bivše Jugoslavije stvaranjem novih demokratskih država, tako i za vođenje istinskog ekumenizma. Ovdje podsjećam na konstataciju velikog slavista, ruskog filozofa i dobrog poznavatelja naših naroda, Vladimira Solovjeva: »*Vjerska ravnodušnost Srba dovoljno je poznata kao i njihovo ludilo da se služe pravoslavljem kao političkim sredstvom u svojoj bratoubilačkoj borbi protiv Hrvata katolika.*« To je pisano sto godina ranije. A što bi danas V. Solovjev napisao, također sučelice nedjela koja su se dogodila s Muslimanima u Bosni i Hercegovini?²⁷

Pravoslavna hijerarhija, svećenici i odgovorni laici o zbiljskoj stvarnosti i činjenici ne mogu ne razmišljati! Potom bi trebalo iznijeti logične zaključke: radi se *teološki o lažnoj pretpostavci* bez ikakva znanstvenog temelja, usađenoj u pogrešnu identifikaciju duhovne vlasti Kristove Crkve i

27 V. SOLOVIEV, u djelu *La Russie et l'Eglise universelle*, Paris 1889, u cp. VIII, »Rapports entre l'Eglise Russe et l'Eglise Greque la Bulgarie et la Serbie«, piše na francuskom: »L'indifférence religieuse des Serbes est assez connue ainsi que leur manie d'employer l'orthodoxie comme un instrument politique dans leur lutte fratricide contre les Croates catholique« (p. 65).

političke moći jedne države. Ponavljamo da takva pretpostavka teološki treba biti osporavana i bez daljega odbačena, tj. da jurisdikcija Pravoslavne Crkve ikada može biti opravdana osnovica za političko osvajanje dotičnih teritorija, pa kad se i ne bi radilo o uporabi ratne sile. Inače bi i Katolička Crkva imala isto političko pravo na srpskom teritoriju, pogotovo zato što se tamo već stoljećima nalazi. Ali Katolička Crkva nikad nije imala niti će imati sličnih pretenzija, jer dobro zna da takva ideja nema nikakva temelja ni evanđeoskog, ni teološkog, ni kanonskog. Eto, čini se da bi jedino na takvoj jasnoj osnovi bio moguć ekumenski dijalog, zaista iskren i bratski, inače se i dalje ostaje na nekršćanskom položaju miša pred mačkom.

Odatle zahtjev, ne samo da treba poznavati i htjeti razlikovati, nego dosljedno tome i ponašati se prema načelu razlike između života Crkve i političke pripadnosti vlastima dotičnog teritorija. Na taj način sve upotrijebljene energije da se služi političkoj stvari nacije i stvaranja srpske države na teritorijima koji nikada nisu bili srpski, bile bi usmjerene prema crkvenom životu, evangeliziranju, katehiziranju i odgoju za kršćanski život članova Srpske Pravoslavne Crkve, koji žive izvan srpske države. Kad bi se Pravoslavna Crkva postavila na taj način, srpska manjina u Hrvatskoj, pa muslimanska većina sa srpskom i hrvatskom manjinom u Bosni i Hercegovini, našli bi načina sporazumijevanja, međusobnog praštanja i poštivanja, štoviše, bratske suradnje, u korist svih građana dotičnih država, bez obzira na vjerske, jezične, kulturne i druge razlike. To bi bilo zaista evanđeoski: nitko ne bi presizao protiv drugoga. A u smislu duhovne obnove, nakon vremena teškog ateizma koji je ostavio onaj *vakuum* u srcima ljudi, o kojem smo govorili, pastiri obiju Crkava (Pravoslavne i Katoličke) s pastirima Muslimanske zajednice, našli bi se na složnom zalaganju oko istog preporoda, svaki na svoj način i svojim duhovnim sredstvima.

U tom kritičkom trenutku pastiri svake Crkve i vjerske zajednice na teritoriju bivše Jugoslavije treba da se, nadahnuti Evanđeljem, *kritički* distanciraju od neprijateljstava i sukoba među narodima, napose od političara koji nastale probleme hoće pod svaku cijenu riješiti oružjem a ne dijalogom i razumijevanjem. Identifikacija bilo koje Crkve ili vjerske zajednice s političarima i njihovim planovima na bilo kojem području teško pogađa samu Crkvu, odnosno vjersku zajednicu. Treba nužno stvarati novu klimu i novi mentalitet međusobnog *povjerenja* u istini i solidarnosti, u pravdi i ljubavi u Kristu Gospodinu, da bar oni, koji trebaju nakon nas doći, imaju sretniju budućnost.

Povijesna događanja kao »teološko mjesto«

Stigli smo do delikatne i teške točke. Kršćanska vjera i teološka refleksija trebaju znati u *povijesnim događanjima*, znači i u ovima koje smo malo-prije opisali, raspoznati, razlučiti, odčitati, protumačiti i prosuditi »znakove vremena«.

Ta teološka dužnost ima svoje korijenje u Evanđelju (Mt 16,2-3; Lk 12,54-56), s posebnim naglaskom pape Ivana XXIII. u sazivu Drugog vatikanskog sabora (*Humane salutis*), s potvrdom Pavla VI. u encikličnom pismu *Ecclesiam suam*, provedena kroz mnoge raspre na istom saboru, napose oko tzv. *Trinaeste sheme*, da se napokon usustavi jedanput na *izravan način* u pastoralnoj konstituciji *Gaudium et spes* (br.4). Na neizravan način i kao nadahnuće obuhvaća brojeve iste konstitucije koji slijede do broja 10, da broj 11 dobije naslov »Odgovoriti poticajima Duha«. Sinta-gma »znakovi vremena« nalazi se i u podosta drugih tekstova Drugog vatikanskog sabora.²⁸

Teologija znakova vremena okupila je mnoga imena znamenitih teologa, kako na zapadnom, tako i na srednjoistočnom dijelu europskog kontinenta. Ovi, premda manje poznati zbog slavenskih jezika, nisu manje važni i prodorni. Među tim dvjema skupinama teologa postoji razlika, vrijedna dalje prouke, glede polazišta (»terminus a quo«) i glede dolazišta (»terminus ad quem«). Dok zapadni teolozi više-manje izravno i *intuitivno* promatraju događanja da bi ih raspoznali i razlučili, a potom sredili u sustav prema nekoj paradigmi, primjerice »političke teologije«, »teologije oslobođenja«, itd., teolozi srednjoistočne Europe zauzeti su, prije svega, *teologijom povijesti*, a zatim i *teologijom vremena* i *života*, pa te kategorije (povijest, vrijeme i život) vide kao »teološko mjesto« pozitivne Božje objave za suvremenog čovjeka. Ovi si postavljaju *tri* pitanja: 1. javlja li se Bog samo u velikim i izvanrednim događanjima ili naoko i u beznačajnima? U nekima posebno izabranima ili u svima bez iznimke: u prvom redu u povoljnima ili u nepovoljnima?

2. Budući da su događanja povijesti, vremena i života čovjekovo djelo, kako se kroz njih javlja i govori Bog?

3. Napokon, kojim i kakvim teološkim kriterijima treba da budu raspoznatljivi, odčitani, protumačeni i prosuđeni kao *znakovi vremena*?

28 *Gaudium et spes* 42 i 44; *Sacrosanctum Concilium* 43; *Unitatis redintegratio* 4; *Apostolicam actuositatem* 14; *Dignitatis humanae* 15; *Presbyterorum ordinis*, 5, 11 i 18. Podatke prenosim iz studije: B. DUDA, »Signa temporum – znakovi vremena«, u: koncilskoj raspravi, u: R. PERIĆ (a cura), *Homo et amicus Dei. Miscellanea in honorem Ioannis Golub*, Collectanea Croatico-Hieronymiana de Urbe, Pontif. Coll. Croato S. Hieronymi, Romae 1991, pp. 254-272; V. BAJSIĆ, »Indiciji trećeg milenija«, ondje, 274-291; R. FISICHELÀ, »Segni dei tempi«, u R. LAROURELLE R. FISICHELÀ (dir), *Dizionario di Teologia Fondamentale*, Cittadella, Assisi 1990, 1107-1115. Taj rječnik cit. DTF.

Da odgovor na ta pitanja isti teolozi srednjoistočne Europe uče mnogo od prošlosti, od Otaca Crkve i velikih Učitelja (Justina, Ireneja, Klementa Aleksandrijskog, Origina, Atanazija, napose od Augustina – *De Civitate Dei* i tako sve do J.B. Bossueta *Discours sur l'Histoire universelle* (1681), kojima valja pribrojiti originalne mislioce i teologe srednjoistočne Europe, kao Križanića, Strossmayera, Dostojevskog, Solovjeva, Berdjajeva, Bulgakova... Inspirirani prošlošću, isti se teolozi daju na težak posao da u svim događajima otkriju *prisutnost i djelovanje* Boga, kao »Sakrivenog« (*Deum absconditum*) i Krista Gospodina raspetog, uskrslog i sada »s nama« (*Emanuela*), znači uvijek učinkovito nazočna i djelujuća u svakodnevnoj povijesti, vodeći je svome konačnom eshatološkom cilju »novog neba i nove zemlje... Svetom gradu, novom Jeruzalemu...« (Otk 21,1-2).²⁹ U tom se smislu moglo čuti i nekoliko intervenata u auli Drugog vatikanskog sabora, napose u raspravi oko *Trinaeste sheme*. Može se kazati da ti teolozi, slijedeći opisan način u raspoznavanju znakova vremena u događajima povijesti, malo po malo se približavaju novoj i dubljoj teološkoj paradigmi, koju možemo nazvati »teologijom teologije«.

1. Bog govori kroz sva događanja

Katolička vjera uči da je Bog gospodar povijesti, posvuda nazočan, da u povijesti radi (*creando, conservando, concurendo* prema Akvinčevom tumačenju), da se Utjelovljenjem Riječi definitivno »utjelovio« u povijest. Teolozi srednjoistočne Europe uče da Bog u povijesti u nekom veoma konkretnom smislu govori kroz *sva* događanja Crkve i čovječanstva, te tako »u svemu na dobro surađuje s onima koji ga ljube« (Rim 8,28).

U tome je od temeljne važnosti kako se ima shvatiti teološki pojam »*Traditio christiana*« kršćanska Predaja u uzajamnom odnosu sa Svetim pismom (DV 8, 9 i 10), s jedne,³⁰ i s pojmom »teološko mjesto«, s druge strane. Odnos Predaje i Pisma raspravio je drugi vatikanski i donio izjavu: »Sveta Predaja i Sveto pismo sačinjavaju *jedan sveti poklad* riječi Božje povjerene Crkvi...« (DV 10). O pojmu »teološko mjesto« raspravlja se među teolozima.³¹ Prema P. Melanktonu »*locus theologicus*« je samo Sveto pismo, točnije neke njezine osnovne teme, a ne i Predaja. Melchior Cano pojam »*locus theologicus*« shvaća mnogo šire, pa ih nalazi čak se-

29 Usp. B. DUDA, »Signa temporum – znakovi vremena«, 271.

30 Usp. A. KRESINA, »prenošenje božanske objave«, u: A. KRESINA LJ. RUPČIĆ A. ŠKRINJAR, *Dogmatska konstitucija o božanskoj Objavi Dei Verbum*, Komentari dokumenata Drugog vatikanskog sabora, izd. Fil.-teol. Institut, Zagreb 1981, 83-113.

31 Usp. J. WICKS, »Luogi theologici«, u DTF, 654-647; G. O'COLLINS E.G. FARRUGIA, »Locus theologicus«, in *A concise Dictionary of Theology*, Paulist Press, New York/Mahwah, N.J. 1991, 128.

dam: 1. Božja riječ u Pismima; 2. predaja Apostola; 3. opća Crkva; 4. Koncili; 5. papinsko učiteljstvo; 6. crkveni oci; 7. teolozi i kanonosti. Ali Cano proširuje na još *tri* »teološka mjesta«: 8. naravno svjetlo razuma; 9. mišljenja filozofa i pravnika; 10. lekcije čovjekove povijesti. Metoda Melchiora Cano imala je do danas zapažen utjecaj, ali joj treba dodati svjedočanstvo liturgije i iskustvo regionalnih i mjesnih Crkava. Teologe srednjoistočne Europe, danas napose, prije ostalih, zanima kategorija *povijesti* kao »teološko mjesto«.

Tako T. Šagi Bunić brani tezu da su *dogadanja povijesti* u određenom smislu »teološko mjesto«. U njima se prepoznaje Božja riječ kao prava poruka spasenja današnjem čovjeku za sadašnji trenutak.³² Prema Šagiju kršćanska se Predaja stvarnosti (institucije koje su nastajale, trajale i umirale), kroz uvijek svježije inspiracije (raznolika djela ljubavi); kroz pozitivna ponašanja i običaje koji su prevladavali negativne; kroz mnoge osobe, muževe i žene koji su svojom egzistencijom svjedočili o transcendentnim religioznim vrijednostima; kroz kontestaciju postojećeg u potrazi za boljim itd. Tako je povijest, bilo crkvena bilo svjetska, u nekom smislu »teološko mjesto«.

Za Šagija, dakle, nema sumnje da *Bog (Krist) govori*, da se objavljuje Crkvi i svijetu, ne samo preko »naravne objave« (drage zapadnoj teološkoj misli), ni samo preko »pozitivne objave« (od Abrahama do Krista i do Apostolske tradicije), nego i, danas još napose, preko povijesnih događanja, štoviše preko *svih* događanja. O tome, dakako, nemamo uvida samo zrenjem razuma nego vjerom, budući da se radi o poruci pozitivne Božje objave za taj nazočni konkretni trenutak. Kršćaninu, prema tome, želi li biti vjerodostojan kršćanin, ne ostaje drugi put nego oslušivati tu objavu, raspoznati je, pročitati je i provesti u praksu.³³

U istoj perspektivi susrećemo druge naše teologe: B. Dudu – bibličara, F. Franića – dogmatičara, R. Brajičića – dogmatičara, A. Schneidera dogmatičara, M. Matića – dogmatičara, I. Goluba – polivalentnog teologa i pjesnika, aktualnog člana Međunarodne teološke komisije i člana nekoliko *akademija znanosti* itd.

32 T. ŠAGI-BUNIĆ, »Čemu istraživanje povijesti?«, u: T. ŠANJEK, *Crkva i kršćanstvo u Hrvata*, sv. I, KS, Zagreb 1988, str. VII–XXII, ovdje str. XVII: »Crkva je kroz sve vrijeme dužna da ispituje znakove vremena i da ih tumači u svjetlu Evanđelja (GS 4). Time je naznačeno da su povijesna događanja nezaobilazan faktor za aktualizaciju evanđeoske poruke svakoj generaciji, a što znači da su povijesna događanja u stanovitom smislu *locus theologicus* za spoznavanje i formuliranje onoga što i kako treba biti danas rečeno kao prava spasenjska poruka mladima, autentična riječ Božja, koju Bog sada govori ljudima ovog vremena. To evidentno uključuje ideju da Bog nekako govori ne samo kroz Evanđelje nego i kroz povijesna događanja, ili bar da povijesna događanja nisu nipošto u apsolutnom smislu izvan Božjeg područja... A to dakako ne može vrijediti samo za današnje vrijeme nego vrijedi za sva prošla vremena.«

33 T. ŠAGI-BUNIĆ, »Čemu istraživanje povijesti?«, str. VII–XVI.

Kao primjer uzmimo I. Goluba, čija je teološka misao u ovoj stvari još izrazitija od Šagijeve. Slijedeći sv. Augustina, napose u *De Civitate Dei*, pa svoga životnog pratioca Jurja Križanića (1618- 1683), ovdje u njegovu djelu *De Providentia Dei*, koji je u XVII. stoljeću bio originalni prethodnik ekumenskog pokreta i otac ekumenske teologije u Hrvatskoj, Golub smiono brani ovu tezu: svi *životni događaji*, pače i *sva povijest* jesu »teološko mjesto«. Ne samo, dakle, ukoliko je Božja Riječ u povijesti dana ljudima (»Bogomdana Riječ«), nego i ukoliko je riječ čovjeka u povijesti dana Bogu (»Bogudana riječ«). Teolog morala bi zapravo rekao da se Božji poziv i čovjekov odziv ne ostvaruje nego u kategoriji vremena, prostora i povijesti. Stoga je povijest »teološko mjesto«.³⁴

Golub daje neka pojašnjenja. Hod čovječanstva kroz vrijeme u prošlosti, sadašnjosti i budućnosti zove se povijest. Razmišljanje svjetlom razuma o smislu (»nesmislu«) povijesti, zove se »filozofija povijesti«. Razmišljanje pak svjetlom Objave i vjere o smislu povijesti, zove se »teologija povijesti«.³⁵

Golub razvija još jednu tezu: čovjekov život (miran, buran, trpeći, prirodan, natprirodan), štoviše, *sve u životu* (veliko i neznatno), *u svim svojim vidovima* (društvenom, osobnom, političkom, ekonomskom, kulturnom, religioznom), dapače *život svih ljudi* je eminentno »teološko mjesto«.³⁶

Golubovu uzoru, Jurju Križaniću, Bog je »tvorni uzrok« (»causa efficiens«) svega što se događa u povijesti, dok »svršni uzrok« (»causa finalis«) svega što se događa u povijesti je slava Božja, točno *Kristova slava*, i konkretno proslava Crkve u Kristu. Tako Križanić vidi slavu Božju u Kristovoj slavi, jer je Bog kroz Kristovo utjelovljenje ušao u svijet. A Krist pak pritjelovljenjem Crkve ide dalje kroz povijest. Time je Križanić nad-

34 I. GOLUB, »Povijest kao teološko mjesto«, u Id., *Prijatelj Božji*, Naprijed, Zagreb 1990, str. 79-81. Da dokaže kako je povijest, dapače *sva povijest*, »teološko mjesto«, autor se služi trostrukim razlogom. Navodim poneku misao za svaki od tih razloga: 1. »Bogomdana Riječ iliti Objava je vrelo i predmet teološkog razmišljanja. Prema tome *povijest je teološko mjesto*.« 2. »Bogudana riječ je predmet teološkog razmišljanja. I stoga je *povijest teološko mjesto*. Zar *sva povijest*? *Sva* jer je zovna Bogomdana Riječ upućena čovjeku, čovječanstvu. Čovjeku, čovječanstvu je upućeno *slowo*, tj. riječ (znači Objava) i od njega se čeka odgovor iliti Bogudana riječ. Već ta naslovljenost čovjeka, čovječanstva čini *svu povijest teološkim mjestom*.« 3. Čovjek je slika Božja. »A slika Božja znači da je Bog prisutan (u) čovjeku. Hod čovječanstva kroz vrijeme je *hod Božji* kroz vrijeme preko čovjeka... I iz toga naslova *povijest je teološko mjesto*« (str. 80).

35 I. GOLUB, »Povijest kao teološko mjesto«, str. 80-81; Usp. A. TAMARUT, »Life as locus theologicus. The roots of Golub's theology«, u: R. PÉRIĆ (brigom), *Homo imago et amicus Dei*, Miscellanea in honorem I. Golub, P. Coll. Croat. S. Hieron., Romae 1991, 216-228.

36 I. GOLUB, »Život kao teološko rođenje«, u Id., *Prijatelj Božji*, cit., str. 74-79; Id., »Teološka topografija«, *ondje*, str. 81-84.

visio skolastičku teologiju svoga vremena, koja je i nakon Križanića kao svršni uzrok navodila samo slavu Božju.

Križaniću je, prema tome, Bog Biblije na prvom mjestu »Bog povijesti«, a tek na drugom i »Bog naravi«. Očito da Križanić time veoma značajno kristologizira i ekleziologizira povijest. Ali nije to samo za Križanića značajno. Na tom mjestu, ne bez ponosa, možemo istaknuti slavenski genij općenito, kad teološki razmišlja o hodu čovječanstva kroz vrijeme, prostor i povijest. Taj se tada nalazi na svom specifičnom terenu, mogli bismo reći, u svome »teološkom propriumu«. Slavenski naime genij vidi svoju teologiju povijesno i spasopovijesno i svu povijest teološki. Pa dok se drugi muče s tim načinom promatranja Božje poruke i, dosljedno, teološkog reflektiranja, slavenski teolog se osjeća u svom elementu.³⁷

Ovih nekoliko kao samo usputnih podataka neka je dovoljno da događanja povijesti, vremena i života dešifriramo kao *znakove vremena* u kojima i kroz koje Duh Sveti govori vjerničkom srcu, prema onom opće poznatom »vox temporis vox Dei«, koji je u teške dane europske agonije, u drugom svjetskom ratu, veliki kardinal Michel Faulhaber uzeo kao svoj moto u obrani katoličke vjere protiv nacizma.

Bog govori kroz ljudska događanja

S dosad rečenim nismo još dali odgovor na drugo pitanje koje smo ovako formulirali: Budući da su događanja povijesti, vremena i života *čovjekovo djelo*, kako se kroz njih javlja i govori Bog?

T. Šagi Bunić se trudi da na to pitanje pruži biblijsko-teološki odgovor, izražen *identifikacijom* na dvije razine: kršćanskoj i ljudskoj.

Identifikaciju na *kršćanskoj razini* Apostol naroda vidi u jedinstvu Utjelovljenog Boga, Boga-čovjeka i krštenog bića: svaki je kršćanin *Kristov ud*: »Ne znate li, da su tijela vaša udovi Kristovi« (1 Kor 6,15)? »Vi ste tijelo Kristovo, i, pojedinačno udovi« (12,27). A evanđelist Ivan istu identifikaciju slika jedinstvom *trsa i loze*: »Ostanite u meni i ja u vama.

37 I. GOLUB, »Križanićevo teološko poimanje zbivanja«, u *Život i djelo Jurja Križanića*, Zbornik radova. Biblioteka Politička misao, sv. 7, Fakultet političkih nauka Sveučilišta u Zagrebu, Izd. Liber, Zagreb 1974, str. 105-129; Id., »Križanićevo poimanje povijesti«, u *Znanstveni skup u povodu 300. obljetnice smrti Jurja Križanića (1683-1983)*, Zbornik radova, JAZU, II. dio, Zagreb 1986, str. 1-24, ovdje str. 4-5. Tumačeći tu misao Jurja Križanića, Golub kaže: »Time što smatra da je svrha svega događanja *slava Boga*, ali Boga koji je *utjelovljenjem ušao u povijest i prijatelovljenjem Crkve ide kroz povijest*, Križanić nadišao tadašnju školsku teologiju koja je i – poslije Križanića – kao *svršni uzrok* navodila jednostavno *slavu Božju*. Križanićevo historiziranje Boga – a za nj je uopće značajno da poimlje Boga *nadasve povijesno* – zacijelo se duguje njegovu otvorenom poniranju u *Bibliju i slobodnom oshuhu Pisma*« (str. 5) (isticanje je naše).

Kao što loza ne može donijeti roda sama od sebe, ako ne ostane na trsu, tako ni vi ako ne ostanete u meni. Ja sam trs, vi loze« (Iv 15,5). Treća identifikacija nalazi se u svetog Luke: »Tko vas sluša, mene sluša; tko vas prezire, mene prezire. Ako tko mene prezire, prezire onoga koji me posla« (Lk 10,16). Iako je ovu zadnju kršćanska tradicija isključivo vezivala uz pastire Crkve, ipak nam sve te tri identifikacije donose veoma značajnu poruku da shvatimo i razumijemo *sva* događanja u povijesti, kojih su glavni protagonisti kršćani i Kristova Crkva.

Identifikaciju na sveopćoj *ljudskoj* razini donosi evanđelist Matej u znamenitoj paraboli o posljednjem sudu (Mt 25,31-46). Tu se Pravedni-Kralj poistovjećuje sa svakim čovjekom: »Zaista, kažem vam, što god učiniste (što god ne učiniste) jednome od ove moje najmanje braće, *meni* učiniste (*meni* ne učiniste).« Na taj se način u paraboli o sveopćem sudu objavljuje transcendentna vrijednost svake ljudske osobe, njezina dostojanstva i njezine odgovornosti za svaku drugu ljudsku osobu. Time i najizrazitija Kristova slika postaje upravo to o Kristu pravednom kralju, koji se *poistovjećuje* sa svakim čovjekom u njegovoj transcendentnoj dimenziji. U tom otajstvu identifikacije svatko nalazi drugoga sebi slična: »gladna«, »žedna«, »stranca«, »gola«, »bolesna«, »utamničena«... na duhovni i tjelesni način, pa stoga potrebna pravde, solidarnosti, ljubavi.³⁸

Sigurno, Šagi je naznačio tek neke piste za detaljniji studij tog predmeta. I u tom povijesnom trenutku bilo bi od goleme pomoći kad bi se naši teolozi pozabavili proukom kršćanske tradicije u smislu teologije znakova vremena u Crkvi među Hrvatima, Slovencima, Srbima, Poljacima, Česima, Slovancima, Rusima..., kao i tumačenjima događanja u povijesti istih naroda. U nas je i posebna okolnost proslave devetstote obljetnice Zagrebačke nadbiskupije (1094-1994), pa tristote obljetnice rođenja Jurja Muliha (1694-1994). Takva prouka, ili bolje, takve prouke mogle bi biti od temeljne važnosti za teološki rječnik u dotičnim narodima, jer povijest konkretnog čovjeka više ne smije biti zanemarena.

3. Kriteriji za raspoznavanje »znakova vremena«

Posljednje naše pitanje je: Kojim i kakvim teološkim kriterijima događaji povijesti, vremena i života, kakve smo od početka ove radnje nanizali i pretresali, a potom i teoretski o njima raspravili, treba da budu raspozna-

38 T. ŠAGI-BUNIĆ, »Čemu istraživanja povijesti?«, str. XVIII-XX; usp. I. FUČEK, »La giustizia neotestamentaria«, u Id., *Chiamata alla giustizia. Nuova evangelizzazione*, PUG, Roma 1992, 24-33, gdje je govor o Pravednom Kralju koji se *rodbinski* odnosi prema siromašnima, najmanjima, pritisnutima, napuštenima... Njih proglašuje »mojom najmanjom braćom«. Štoviše s njima se *istovjetiti* (»meni učiniste«, »meni ne učiniste«), pa je tako Pravedni Kralj i *jedini kriterij* prosudbe.

tljivi, odčitani, protumačeni i prosuđeni kao »znakovi vremena?« Nema sumnje, zadaća je, gledano teološki, skrajnje delikatna. Nije tek pitanje da se događaji zapaze, nego da ih se zapazi kao znakove vremena i kao takve prepozna, razluči, odčita itd. Treba ih, znači, vidjeti u širokom povijesnom kontekstu i kompleksu, i ne samo čistim ljudskim umom (što bi bila filozofija znakova vremena), nego Božjim načinom gledanja, što se ne postiže samo znanstvenim teologiziranjem, nego svjetlom Objave i vjerom, kako smo već prije razložili.

Štoviše, takvo razlučivanje je dar Duha Svetoga. On pri tomu prosvjetljuje i pomaže sa svojih sedam darova: darom razuma i znanja, darom mudrosti i savjeta, darom pobožnosti, jakosti i straha Božjega. Mudro je stoga, »dignum et iustum«, kad katolički teolog u sebi gaji i razvija smisao za povijesna događanja, za tradiciju u maloprije obrazloženom smislu, kako bi iz prošlog naučio i povukao zaključke za sadašnjost i za budućnost. Teolog treba da trajno bdije nad događajima, da ih proučava i proniče kako bi u njima susreo *Kristovu sliku*; onu koju Bog nudi za dotično vrijeme, konkretno za nas sada u ovoj situaciji. Je li to slika »Krista Kralja«, »Krista hodočasnika«, ponovno okrvavljenog »Raspetog Krista«, progonjenog u osnovnim ljudskim i kršćanskim vrijednostima, ili...? Koja je to slika Krista koju nam danas Bog nuda za nasljedovanje? Čini se da smo negdje u Pashalnom otajstvu, ali još uvijek u prvom njegovu dijelu. Zašto danas takva teodramatična slika Krista a ne drukčija? Kažemo »takva«, tj. ona koju smo susreli u ovoj studiji analizirajući svjedočenje Katoličke Crkve za vrijeme komunizma, problem oko sloma komunizma pa sve do teškog ekumenskog pitanja, punog nade ali i sjena. Konkretno se radi o slici *Raspetog Krista*; raspetog od naših grijeha, od neljudskog ratničkog razaranja, sustavno planiranog silovanja tisuća žena i djevojaka, od bezbroj protjeranih, zarobljenih, izmasakriranih, anonimno likvidiranih, s namjerom da se zauzme teritorij, da na tom teritoriju ne bude »miješanih« naroda, a sve pod cijenu strahovite nepravde...? Nema sumnje, tu negdje imamo potražiti *Kristovu sliku* ovog trenutka na našim prostranstvima. On je i danas Gospodin. Kroz sva ta događanja i u njima On je nazočan. Nije pasivan nego djeluje. Izražava svoju poruku. Daje nam svoju objavu, očinsku i prijateljsku riječ i kroz ta negativna događanja, u kojima treba pročitati Božju pozitivnu poruku za ovaj trenutak; Božju volju ili prepuštanje. Jesmo li naslutili tu poruku? Zašto nam je Bog šalje? Jesmo li dovoljno hrabri suočiti se s njezinom istinom? Prvo mi teolozi, a zatim i ostali vjernici? Pogledati u oči činjenicama, imati dosluha za njihov jezik, pa i onda kad nas veoma tuku i ponizuju? Teolog treba da gaji sposobnost da iz toga nazrije i budućnost.

Nema sumnje, zadaća nije lagana; kako protumačiti? Kako prosuditi? Koje zaključke donijeti? Toj odgovornoj zadaći teologa pomaže njegova

živa vjera i jedinstvo s Bogom; vjera poduprta teološkom refleksijom. Ona će ga osposobiti da prikladno iskoristi iskustva mnogih, pa i najmanjih, mudrost prosvjetljenih i svetih, umnost učitelja i velikih mislilaca, dubokih duhovnih vođa..., ali uvijek s pogledom u budućnost. Svaki teolog u svome »zvanju teologa« (J. Ratzinger) prima od Gospodina i karizmu za takvo teološko reflektiranje. On to ne vrši samo na temelju događaja i studija, nego s čitavom Crkvom i na temelju meditativnog čitanja Svetog pisma (»pia lectio«); na temelju poniranja u Božju riječ (C.M. Martini), kako bi u njezinu svjetlu i u svjetlu spasopovijesnih činjenica uzmogao ispitivati sadašnja događanja, sadašnje vrijeme i sadašnji život. Stoga si katolički teolog ima priskrbiti »sensum Scripturarum« (smisao svete poruke) kao i »sensum historiae« (smisao povijesti). Ne samo »priskrbiti«, nego, ako je moguće, na neki način sebe poistovjetiti s tim dvostrukim smislom.

Teolozi srednjoistočne Europe, kako u prošlosti tako i sada, svjesni su si teškoća u toj neodgodivoj zadaći. Ona je veoma bliska pravoj proročkoj misiji. Na tom putu isprepriječio se grijeh: Istočni, osobni, socijalni, strukturalni.³⁹ Kakve *kriterije* za to nalazimo u naših, maloprije već citiranih, ali i drugih teologa s našeg područja?

T. Šagi Bunić nalazi *prvi kriterij* u transcendentnoj vrijednosti svakog čovjeka ako je *identificiran* s Kristom Gospodinom. U toj identifikaciji krije se promaknuće dostojanstva svake *ljudske osobe* u njezinoj istini i slobodi. Kršćanin se poistovjećuje s Kristom po Crkvi i u Crkvi. No, tu se javlja i *drugi kriterij*, tj. zajedničko *dobro vjernika*. Isto dobro treba vidjeti u odgovornosti svakog kršćanina za svakog drugog čovjeka. U toj odgovornosti ostvaruje se pravda koja prelazi u solidarnost, u supsidijarnost (danas novo važno sociološko načelo), u ljubav (Mt 25, 31-46).⁴⁰

Juraj Križanić, u tom teološkom čitanju, postavlja *kriterijem* ili mjerilom »sine qua non« *slavu utjelovljenog Boga*, tj. slavu Krista Gospodina: »On će mene proslavljati, jer će od mojega uzeti i navješćivati vama« (Iv 16,14). Ali ta slava nije odijeljena od izgrađivanja i proslave Kristove Crkve kako krajevne tako i sveopće.⁴¹

39 Usp. I. FUČEK, *Il peccato oggi. Riflessione teologico-morale*, PUG, Roma 1991, napose teološku diskusiju u trećem dijelu knjige gdje je govor o Istočnom, osobnom, socijalnom i strukturalnom grijehu; o naravi grijeha, o tradicionalnoj i novoj paradigmi prosuđivanja »teške materije« i sl., 163-240.

40 T. ŠAGI-BUNIĆ, »Čemu istraživanja povijesti?«, str. XIX.

41 I. GOLUB, u »Križanićeva koncepcija povijesti«, među ostalim kaže: »Križanić predlaže zanimljivu i dosta izvornu teologiju povijesti koju bismo mogli nazvati ekleziološki providencijalizam, ili providencijalistički ekleziologizam, ili ekleziološki kristocentrizam, ili krostocentrički ekleziologizam. Providnost naime, sve što se događa vodi po jednom mjerilu (kriteriju), a to je *slava Boga, koji se utjelovio*, to jest *slava Isusa*, i koji je *sebi prutjelovio Crkvu*« (str. 18) (isticanje je naše).

Vladimir Soloviev se nalazi na *istoj* postavci proslave Krista Isusa u svojoj Crkvi. Tako je mislio i njegov veliki prijatelj Josip Juraj Strossmayer, biskup đakovački, poznat kao velikodušan mecena kulturnih djela po Hrvatskoj i poznati govornik na Prvom vatikanskom saboru, odlučan protivnik dogmatizacije papine nezabludivosti. Ivan Golub zapravo zastupa *više teoloških kriterija* za raspoznavanje znakova vremena, napose s vidika povijesti, vremena i praktičnog života vjernika, kako bi sve bilo »uglavljeno u Kristu« (Ef 1,10). Stoga mu je najvažniji kriterij *vjera*. U tom smislu »teologija bi trebala svoje mjesto, svoj topos nalaziti i te kako i u Bogudanoj riječi iliti *vjeri*. Ona to zapravo čini, jer teologija se bavi vjerom Crkve, a Crkva je zajednica vjere, ljubavi i prijateljstva s Bogom, no to čini možda odveć elitistički i predstavnički..., premalo u malim stvarima nalazi teološko mjesto«. ⁴² Kriterij *vjere* u Goluba valja vezati s njegovim razmišljanjem o »vremenitosti teologije«. Predmet joj je vremenit: »Bogomdana Riječ i Bogudana riječ... Bogomdana Riječ dolazi u vremenu i k svakom vremenu, na nju uzvraćaju ljudi raznih vremena. Ali ne samo vremena nego i prostora, kraja..., naroda, kulture. Zakonita je europska i afrička, germanska i slavenska, hrvatska i koja sve teologija.« ⁴³ Želimo li govoriti istim jezikom, onda se Bogomdana Riječ za nas praktično danas utjelovljuje u događajima povijesti, vremena i prostora; u tim i takvim događajima, o kojima smo razmatrali. Od nas se traži Bogudana riječ, tj. naš odgovor u *vjeri*.

Bonaventura Duda u svojoj studiji o »*znakovima vremena*«, inače dominantnoj temi na Drugom vatikanskom saboru, iako teološki prijepornoj i u konačnoj redakciji dokumenata svedenoj na minimum, ali zato ništa manje plodnoj. Može se reći da ista tema na svoj način obilježuje novu koncilsku duhovnost. Prema Dudi *živa vjera* u Providnost tvori pilastre »umijeća« za raspoznavanje znakova vremena: »Vjera u dobru Božju Providnost svakako stoji u temeljima umijeća zapažanja i pronicanja znakova vremena... Neodoljivo nagoni Crkvu da u ovom svijetu bude milosrdna poslužiteljica spasenja. Stoga dužnost i umijeće očitavanja znakova vremena ubuduće, više nego do sada, spada u temeljne točke kršćanske duhovnosti...« ⁴⁴

42 I. GOLUB, *Prijatelj Božji*, str. 82.

43 I. GOLUB, *Prijatelj Božji*, str. 88, inače 74-88.

44 B. DUDA, »Signa temporum znakovi vremena«, str. 273.

Zaključak

Ovaj rad nema druge ambicije nego da posluži kao nacrt teološkoj raspravi o »znakovima vremena« u srednjoistočnoj Europi u trenutku kad je napisan. Može se nekome činiti utopistički. Ali, vidjeli smo, riječ je o krutoj zbilji i hitnom teološkom razgovoru. U tu smo svrhu evocirali herojska svjedočenja Crkava na našim prostranstvima kojima smo bili svjedoci u olovno doba komunizma sve do njegova pada, zbog skromnosti ne spomenuvši njegov najuzvišeniji mučenički lik; lik Sluge Božjega kardinala Alojzija Stepinca, nadbiskupa zagrebačkog, zatvorenika i patnika za pravdu. Govorili smo o »čudu« pada komunizma, htjeli smo prije svega vidjeti »znakove vremena« u dvije masivne činjenice moralnog značaja.

Prvo je teška borba za identitet naroda, razvivši napredni srednjoistočno-europski personalistički pojam nacije naspram politički zastarjelog zapadnjačkog etatističkog pojma. Tu smo se sukobili s petrificiranim mentalitetom političara, kojima veliki narodi, ne po slovu ali de facto jesu nositelji prava i sloboda, mali narodi imaju služiti. Kod tog razmatranja među recima moglo se opaziti da ne zaboravljamo na proces povratka identiteta hrvatskom narodu. I to je jedan od važnih ključeva za razumijevanje agresivnog rata protiv Hrvatske. Druga masivna činjenica u toj borbi je težak trenutak za Katoličku Crkvu, koja sada Katoličku Crkvu vidi posebno opasnom, zbog njenog mesijskog, oni kažu »osvajalačkog« i »prozelitskog« duha. Naravno, najteža pitanja susrećemo i opet u našim prostorima. Ključ za razumijevanje je jurisdikcija Pravoslavne Crkve i političke teritorijalne pripadnosti; sve onamo od Pečke patrijaršije. Kako doći do ekumene? Do nje se mora doći. Radi se o neminovnom i apsolutnom zadatku Evandjelja, iznad i izvan svake politike. To je srž Kristove oporuke prije smrti, izražene u molbi Ocu kako bi Crkva bila vjerodostojna: »Da svi budu jedno. Kao što si ti, Oče, u meni i ja u tebi, neka i oni u nama budu, te svijet uzvjeruje da si me ti poslao... Da budu jedno kao što smo mi jedno – ja u njima i ti u meni, da tako budu savršeno jedno« (Iv 17,21-23).

U užem teološkom dijelu ovog rada nastojali smo ući u originalnu misao o povijesti, vremenu, konkretnom životu kao »teološkom mjestu«, srednjoistočnih teologa Europe, koje najviše predstavljaju naši teolozi Crkve u Hrvata. U vezi s tim razmatrali smo i kriterije prema kojima bi valjalo ustanoviti, razlučiti i odčitati, tumačiti i suditi »znakove vremena«, napose ove koji nas sada tuku i nameću se kao činjenice na našim prostorima. Kriteriji su eminentno evandeoski: vidjeti u vjeri i prosvjetljenju Duha Svetoga, kao Božjim očima, što se to događa i zašto, te donijeti konkretne zaključke za praktičan kršćanski moralni i duhovni život. Ti kriteriji idu ukorak s pomoćnim kriterijima »kontinuiteta«, ako Duh Božji redovito gradi na pozitivnim prijašnjim faktorima, ali i »diskontinuiteta«,

ako isti duh nije sputan nikakvim verigama ljudskog umovanja, još manje ideologijama, tijelom i krvi, politikom i čak opakim namjerama zlog čovjeka, nego On radi i postupa u »slobodi« (2 Kor 3,17). U nas sada, od pomoćnih teoloških kriterija, možda najviše u obzir dolazi kriterij »paradoksa«, ako Duh Sveti izvodi svoj plan na način protivan svakom očekivanju i ravno piše po krivim crtama. Tu se i opet traži prosvijetljena vjera, ali i čvrsta nada i ljubav. Time naši teolozi u ovom konkretnom trenutku povijesti imaju proročku misiju s teškom odgovornošću pred Bogom, Crkvom, narodom. Iz tih razloga je i bibliografija kao temelj ovome studiju pretežno i kao isključivo onih mislilaca koji sada razmišljaju o istoj problematici i odnose se na isto srednjoistočno područje Europe. Na žalost naši teolozi malo su ili nimalo poznati u zapadnom svijetu, razlog je i »slavenski« jezik, kako Zapad kaže, a koji ne pozna niti se za nj zanima. Ali to ni najmanje ne umanjuje važnost i originalnu vrijednost prinosa naših teologa u tom razmišljanju i u toj današnjoj teološkoj raspravi o »znakovima vremena«.

SIGNS OF THE TIME IN TODAY EUROPE AS A CHALLENGE TO THE THEOLOGY OF CENTRAL EASTERN EUROPE

Ivan Fuček

Summary

This is an outline for an urgent theological discussion on »signs of the time« in today's Europe, including a separate analysis of the position of former Yugoslavia, provided the same »signs« might represent a strong challenge to European theology. In the frame of religion, happenings in history, time, and life /not only some of them but all of them/ are bound to be seen as »locus theologicus« recognizable as such by »theological criteria«.

With this aim in view, only six such outstanding events have been selected: heroic confession of faith under communism; the downfall of this communism; the ambivalence of this downfall; two dangerous philosophical ideologies against God, Christ, The Church /new conservatism and progressism/; the uprising of new nationalisms confronted with the correct concept of »the nation« in the re-establishment of identity as opposed to »the state«; reason for the stagnation of ecumenism between the Orthodox and Catholic Churches related to the Serbian aggression against Croatia, and Bosnia and Hercegovina.

The sources and the literature are almost exclusively works of theologians in this field, especially those from Croatia. The differences or attitudes in the interpretations of the signs of the times between theologians from the Middle East and the West are stressed and analysed.